

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВСП «СУМСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
СУМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ»**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З ДИСЦИПЛІНИ «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»**

студентів I курсу спеціальності

071 «Облік і оподаткування»

Суми

Укладач:

Шумкова Вікторія Ігорівна – к.е.н., викладач економічних дисциплін першої категорії ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ»

Конспект лекцій з дисципліни «Гроші та кредит» для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» розроблена на підставі Освітньо-професійної програми «Облік і оподаткування» 2020 року (протокол №16 від 26 червня 2019 року) та у відповідності з програмою дисципліни «Гроші та кредит» для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» 2020 – 2021 навчального року (зі змінами та доповненнями).

Матеріал може бути використаний для підготовки здобувачів освіти викладачами закладів фахової передвищої освіти.

Рекомендовано Педагогічною радою ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ»

Протокол № ____ від «____» _____ 20____ р.

Рекомендовано цикловою комісією обліково-фінансових та економічних дисциплін

Протокол № ____ від «____» _____ 20____ р.

ЗМІСТ

	стр.
Тема 1. Суть і функцій грошей.....	4
Тема 2. Грошовий обіг і грошова маса, що його обслуговує.....	14
Тема 3. Грошовий ринок.....	24
Тема 4. Грошові системи.....	29
Тема 5. Інфляція та грошові реформи.....	35
Тема 6. Валютний ринок та валютні системи.....	44
Тема 7. Кількісна теорія грошей.....	51
Тема 8. Необхідність і сутність кредиту.....	57
Тема 9. Види, функції та роль кредиту.....	61
Тема 10. Фінансові посередники на грошовому ринку.....	65
Тема 11. Центральні банки.....	70
Тема 12. Комерційні банки.....	75
Глосарій.....	80
Список рекомендованих джерел інформації.....	89

Тема 1. Суть і функцій грошей

План

1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей.
2. Форми грошей.
3. Функції грошей та їхня еволюція.

Мета: дати студентам визначення грошей, зазначити їх відмінність від інших товарів, порівняти перші форми грошей і ті, які ми маємо на сьогодні.

1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей

Гроші посідають значне місце в ринковій економіці. Вони забезпечують життєдіяльність кожної з ринкових структур, сприяють подальшому розвитку процесу суспільного відтворення матеріальних та нематеріальних благ, їх виробництву, обміну, розподілу та споживанню. Грошові відносини є найскладнішим елементом ринку.

Вивчення сутності грошей, функцій, що виконують гроші, аналіз їхнього розвитку та впливу грошей і грошової політики на стан економіки здійснює грошова (монетарна) теорія, яка є складовою загальної економічної теорії.

Зрозуміти економічну сутність грошей можна лише на основі всебічного розуміння причин їх виникнення та закономірностей розвитку. Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: *раціоналістична* та *еволюційна*.

Послідовники **раціоналістичної концепції** пояснювали появу грошей наслідком домовленості, угоди між людьми з метою спрощення і полегшення процедури обмінів товарів. Обґрунтування цієї концепції здійснив **Арістотель** (384–322 рр. до н.е.) у праці «Нікомахова етика»: «...що бере участь у обміні, має бути якимось чином зіставленим... за загальною домовленістю з'явилась монета...».

У міру ускладнення відносин обміну суб'єкти господарювання шукали і домовлялися про найбільш зручний засіб, здатний обслуговувати ринкові відносини. На певному етапі цю роль стали виконувати дорогоцінні метали, а також їхні заміники — паперові гроші.

Водночас підхід до тлумачення походження грошей з позицій раціоналістичної концепції має місце в деяких працях і сучасних економістів. Зокрема, німецький економіст **Г. Кнапп** (1842–1926) у «Нарисах державної теорії грошей» стверджує, що гроші — це продукт права, продукт держави. На його думку, *створені державою гроші, приймаються незалежно від їхнього металевого вмісту і є умовними знаками, наділеними державною владою певною платіжною силою*. **М. Фрідмен** і **А. Шварц**: «...гроші являють собою певну річ, якій ми даємо чисельну величину за допомогою відповідної процедури; вони не мають природної основи...». У підручнику **П. Самуельсона** «Економіка» стверджується, що *гроші є штучною соціальною умовністю, яка визначається суспільством*. Ідея про гроші

як «витвір домовленості» переважала аж до кінця XVIII ст., археологічні дослідження розвінчали її постулати.

Представники **концепції еволюційного походження** вказують на товарну природу грошей: *Гроші — продукт історичного розвитку, що має товарну форму. Розвиток товарного виробництва (ринку) зумовлює необхідність у загальному засобі обміну. У різні часи в різних народів таким засобом були найрізноманітніші товари: худоба, хутро, зерно, прикраси, золото як особливий товар-еквівалент.*

Послідовниками еволюційної концепції походження грошей стали представники класичної школи політичної економії **А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.**

А. Сміт (1723–1790) у праці «Дослідження про причину та природу багатства народів» (1776) аргументує положення про те, що розвиток грошей пов'язаний з історичним процесом суспільного поділу праці: *«...гроші зробилися загально прийнятим засобом торгівлі з тих пір, як закінчилась мінова торгівля, але подібних до всіх інших товарів, золото і срібло обмінюється у своїй вартості...».*

А. Сміт та Д. Рікардо розглядають гроші не інакше як технічне знаряддя для обміну та торгівлі, ставлячи на перше місце їхню функцію обігу.

У працях **К. Маркса** зроблено аналіз історичного процесу **еволюційного розвитку грошей** за рахунок багаторівневої спеціалізації виробництва, суспільного поділу праці та розширення масштабів суспільного обміну і сформовано в **таких формах**:

Перша форма — *проста*, або *випадкова*, форма вартості — властива низькому рівню розвитку продуктивних сил. При натуральному господарстві надлишок продукції виникав лише періодично, час від часу. Товари, які вироблялися в надлишку, випадково змінювали свою вартість через посередництво іншого товару (наприклад, одна вівця дорівнювала одному мішку зерна). Мінова вартість при такому обміні могла часто змінюватися в часі і просторі. Однак уже в цій простій формі вартості були закладені основи майбутніх грошей.

Друга форма — *розгорнута* форма вартості. З подальшим розподілом праці і зростанням виробництва все більше продуктів — товарів надходить на ринок. Один товар зустрічається при обміні з великою кількістю інших товарів-еквівалентів. Наприклад, один мішок зерна дорівнює:

- одній тварині;
- одній сокирі;
- одному аршину полотна тощо.

Третя форма вартості — *загальна*, коли товар стає головною метою виробництва. Кожний товаровиробник за продукт своєї праці прагнув отримати загальний товар, який потрібний усім. У зв'язку з такою об'єктивною необхідністю з товарної маси почали виділятися товари, що виконують роль загального еквівалента. Загальними еквівалентами ставали худоба, хутро, слонова кістка. Однак у цій ролі товари затримувалися недовго, оскільки не задовольняли вимог товарного обігу і за своїми властивостями не відповідали умовам еквівалентності.

Внаслідок розвитку обміну загальним еквівалентом протягом тривалого періоду стає один товар, здебільшого метал. Цей процес становлення товару як загального еквівалента дуже складний і тривалий. Він визначив появу четвертої форми вартості — *грошової*, для якої характерні такі риси:

- загальне визнання цього факту як покупцем, так і продавцем, тобто обидва суб'єкти не можуть відмовитися при обміні своїх цінностей на **товар-гроші**;
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатності для постійного обміну;
- тривале виконання грошима ролі загального еквівалента.

Цілком очевидним є висновок, що гроші виникли з обміну стихійно, а не за згодою сторін. У ролі грошей виступали різні товари, але більш придатними виявилися дорогоцінні метали — золото і срібло.

Отже, **гроші** за своїм походженням — це товар. Виділившись із загальної товарної маси, вони зберігають товарну природу і мають ті самі дві властивості, що й будь-який інший товар:

- володіють споживчою вартістю (наприклад, золото у формі грошей може використовуватися як прикраса і задовольняти естетичні потреби людини);
- володіють вартістю, оскільки на виробництво товару-грошей (золота) витрачена певна кількість суспільної праці.

У той же час гроші, на відміну від звичайних товарів, є особливим товаром:

- *споживча вартість* товару, що виконує роль загального еквівалента, ніби подвоюється (крім конкретної споживчої вартості, вони мають загальну споживчу вартість, оскільки за їхньою допомогою людина може задовольнити будь-яку потребу);
- *вартість* грошей має зовнішню форму прояву до їхнього обміну на ринку.

Товар-гроші завжди можна обміняти на будь-який інший товар, необхідний власникові грошей. В той же час вартість звичайного товару прихована і виявляється в процесі обміну, коли товар продається на ринку.

Отже, гроші – це особливий товар, який є єдиним всезагальним еквівалентом.

2. *Форми грошей*

У своєму розвитку гроші виступали в двох основних формах: повноцінні гроші та неповноцінні (замінники повноцінних грошей або кредитні гроші) (рис. 1).

Спочатку в обігу були водночас і златники (монети із золота), і срібники (монети зі срібла). До золотого обігу країни перейшли в другій половині XIX ст. Лідером серед них була Великобританія, яка разом зі своїми колоніями і домініонами посідала перше місце з видобутку золота. Причинами переходу до металевого обігу і передусім до золотого стали властивості благородного металу, що робить його найбільш придатним для виконання *функцій грошей*:

- 1) однорідність за якістю;
- 2) подільність і з'єднуваність без втрати властивостей;
- 3) портативність (концентрація вартості);
- 4) збереженість;
- 5) складність видобутку і перероблення.

Для повноцінних грошей характерна тривалість знаходження в обігу, що забезпечувалася вільним розміном знаків вартості на золоті монети, вільним карбуванням золотих монет при певному і незмінному золотому вмісті грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами. Завдяки своїм якостям повноцінні гроші безперешкодно виконували всі свої функції.

У другій половині XIX ст. становище змінилося. Номінальна вартість монет почала відділятися від їхньої реальної (вагової) вартості. В обігу з'явилися монети, номінальна вартість яких значно перевищувала їхню вагову вартість. Емісія таких монет стала прибутковою справою (сеньйорат). Сеньйорат присвоювався скарбницям або центральним банкам, які проводили емісію.

На той же час в усіх західних країнах поряд з монетами в грошовому обігу з'явилися *паперові гроші* які були забезпечені золотом, зокрема в 1913 р.:

- долар США — 1,5 г чистого золота;
- фунт стерлінгів — 7,32 г чистого золота;
- французький франк — 0,29 г чистого золота;
- російський рубль — 0,76 г чистого золота;
- німецька марка — 0,36 г чистого золота;
- італійська ліра — 0,75 г чистого золота.

У цей період (20-ті роки XX ст.) практично всі країни розпочали нову епоху в грошовому обігу — перехід від повноцінних до неповноцінних (кредитних) форм грошей. Цей процес набув форм **демонетизації золота**:

- на першому етапі спочатку зменшують вагову кількість дорогоцінного металу в монетах та поступово взагалі відмовились від обігу срібних (кінець XVIII ст.) та золотих (кінець XIX ст.) монет;

- на другому етапі поступово зменшують золотий вміст у національних одиницях (наприклад до 1970 р.: долар США = 0,89 г чистого золота, а фунт стерлінгів = 2,13 г чистого золота), а згодом і повністю зупинено обмін паперових грошей на золото в будь-якій формі (друга половина XX ст.), гроші стають **виключно неповноцінними**.

Неповноцінні гроші (замінники повноцінних грошей, кредитні гроші) — це гроші, номінальна вартість яких вища від реальної (набувають своєї вартості

виключно в обігу), тобто фактично витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них належать:

- 1) *металеві знаки вартості* — золота монета, що стерлася, білон на монета (дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію);
- 2) *паперові знаки вартості*, зроблені, як правило, з паперу.

Розрізняють паперові і кредитні гроші.

Паперові гроші — це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як замітники золотих монет. Об'єктивна можливість обігу цих грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником у русі товарів.

Вважають, що перші паперові гроші були випущені в Китаї ще в XIII ст. та активно використовувалися як єдиний та обов'язковий платіжний засіб на території Китаю, про що свідчать відомості італійця Марко Поло, котрий мандрував на Сході протягом 24 років (1271–1295).

У Європі паперові гроші з'явилися значно пізніше: Франція розпочинає їхню емісію в 1783 р., право емісії паперових грошей було видано Віденському банкові в 1762 р., а наприкінці XVIII ст. банкнотний обіг починається в Англії. Емісія паперових грошей у Північній Америці розпочалася наприкінці XVIII ст.

У Російській імперії паперові асигнації з'явилися в 1769 р., в період царювання Катерини II. Всі вони вільно розмінювались на срібні гроші і замінювали в обігу громіздкі срібні та мідні монети.

У 1774 р. було емітовано асигнацій майже на 18 млн. рублів, значна частина яких запроваджувалася в обіг замість розписок скарбничих установ. Курс асигнацій становив 99–98 коп. сріблом за один рубль. У 1786 р. емісія цієї грошової одиниці досягла 45,3 млн. рублів.

Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їхнього випуску утворює **емісійний дохід казни**, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету). На початковому етапі паперові гроші випускала держава поряд із золотими, і з метою їхнього впровадження в обіг їх обмінювали на реальні гроші. Однак поява, а після цього і зростання дефіциту бюджету спричинили розширення емісії паперових грошей, розмір якої залежав від потреби держави у фінансових ресурсах.

Отже, сутність паперових грошей полягає в тому, що вони виступають знаками вартості, випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту. Зазвичай вони не розмінні на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюються із розстрочкою платежу (в кредит). Їхня поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь установлений термін. Першочергове економічне значення цих грошей — зробити грошовий обіг

еластичним, здатним відображати потреби товарообігу в готівкових грошах, економити повноцінні гроші, сприяти розвитку безготівкового обігу.

Поступово з розвитком капіталістичних товарно-грошових відносин сутність кредитних грошей зазнає суттєвих змін. В умовах панування капіталу кредитні гроші виражають не взаємозв'язок між товарами на ринку, як було раніше (Т–Г–Т), а від ношення грошового капіталу (Г–Т–Г), тому грошовий капітал виступає у формі кредитних грошей.

Кредитні гроші пройшли такий шлях розвитку: *вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки*.

Перші векселі виникли ще в середині XII ст. в Італії, а вексельне законодавство в європейських країнах було сформовано в XVII ст. (перший вексельний статут прийнято в 1569 р. у місті Болонья). З розвитком товарно-грошових відносин та удосконалення банківської справи вексель зі звичайної боргової розписки перетворився на універсальний платіжний і розрахунковий документ.

В Україні порядок виготовлення і використання вексельних бланків регламентовано в Постанові Кабінету Міністрів України та НБУ, ухваленій 10.09.1992 р., та Законом України «Про обіг векселів в Україні» 2001 р.

Вексель — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми, що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.

За своїм походженням вексель є знаряддям товарного або комерційного кредиту, який надають один одному суб'єкти господарювання.

Банкнота — кредитні гроші, які випускає центральний (емісійний) банк країни.

Чек — вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ установленної форми, який містить безумовний наказ власника рахунка в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму.

Значне розширення чекового обігу після Другої світової війни потребувало зміни форм платежів. Науково-технічний прогрес, розвиток електронно-обчислювальної техніки сприяли появі в провідних зарубіжних країнах світу автоматизованих електронних апаратів для оброблення чеків і ведення поточних рахунків. Електронні прилади і система зв'язку для здійснення кредитних і платіжних операцій (зарахування суми і списання коштів, перекази з рахунка на рахунок, нарахування відсотків, контроль за станом рахунка) шляхом передачі електронних сигналів без участі паперових носіїв сприяли виникненню *електронних грошей*. Завдяки їм відбувається переважна частина міжбанківських операцій.

Користування електронними грошима здійснюється за допомогою електронного гаманця — будь-якої пластикової картки або функції картки, що містить реальну цінність у формі електронних грошей, які власник вніс на рахунок у банку.

Банківська пластикова картка — це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого можна керувати банківським рахунком, тобто здійснювати оплату за товари, послуги та отримувати готівкові кошти. За фінансово-економічним призначенням розрізняють кредитні картки і дебетові картки. Залежно від суб'єктів використання — пластикові картки особистого використання і корпоративні фінансові картки. Залежно від захищеності — звичайні пластикові магнітні картки, електронні (мікропроцесорні та лазерні) картки. Таким чином, картка — це інструмент безготівкових розрахунків, тому її існування пов'язане з функціонуванням певної платіжної системи.

Депозитні гроші — це різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках.

Квасігроші, або майже гроші, — це специфічні грошові форми, в яких грошова сутність істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм.

3. Функції грошей та їхня еволюція

Функція грошей — це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення, тобто дії, які вони здійснюють у ринковій економіці.

Функція грошей як міри вартості.

Гроші як міра вартості – гроші виражають вартість товарів, шляхом надання їм кількісного виразу у вигляді ціни.

З початком централізованого карбування монет державами виник масштаб цін. В умовах обігу справжніх грошей масштаб цін як вагова кількість грошового металу, прийнятого за грошову одиницю був складовою функції міри вартості і доповнював її призначення виражати вартість товарів. В сучасних умовах механізм дії масштабу цін як інструменту виміру грошової ціни діє не окремо від визначення вартості, а одночасно з ним, як один процес, оскільки еквівалентна вартість товару уже виражена в грошових одиницях. Тому роль масштабу цін ніби поглинута мірою вартості. Рівень цін на товари зумовлює і масштаб цін для нових товарів а не навпаки, як це було за золотого стандарту.

Функції міри вартості: гроші використовуються не тільки для визначення товарів, а також для визначення показників на макро та мікро рівні. Функцію міри вартості гроші виконують ідеально, тобто при визначенні ціни товарів чи наданні кількісного виразу економічним процесам наявність грошей необов'язкова.

Функція грошей як засобу обігу.

Виконуючи функцію засобу обігу гроші виступають посередником в обміні товарів, які відбуваються за схемою $T \rightarrow G \rightarrow T$. Завдяки тому, що цю формулу можна поділити на дві частини, то грошовий обіг паперових грошей має переваги в порівнянні з бартерним обміном, який являється альтернативою грошам. Важливою ознакою грошей як засобу обігу є те, що вони являють собою реальне втілення мінової вартості: продавець віддає свій товар покупцеві і взамін одержує

гроші. Гроші як засіб обігу забезпечують перебіг товарів від виробника до споживача, після чого товари виходять зі сфери обігу. Проте самі гроші залишаються в обігу, переходячи від одного суб'єкта до іншого.

Альтернативою грошам являється раціонування - використання купонів, карток замість грошей. Грошовий обіг підпорядковується основному закону грошового обігу $MV=PQ$.

У сучасних умовах використання грошей як засобу обігу здійснюється переважно в роздрібній торгівлі, при наданні послуг населенню, в міжнародній торгівлі та ін. Про те поступово сфера використання цієї функції звужується завдяки проникненню кредитних відносин.

Функція грошей як засобу платежу.

Гроші як засіб платежу – гроші обслуговують погашення боргових зобов'язань які виникають між фізичними і юридичними особами. Основою для дії цієї функції являється купівля-продаж товарів та надання послуг з відстрочкою платежу. Гроші перебувають весь час в обігу як і в функції “засоби обігу”. Як засіб платежу гроші мають ширшу сферу використання. Вони використовуються не тільки для обслуговування товарообігу, а також і для погашення інших боргових зобов'язань (сплата податків, комунальні платежі).

Ф-я ЗП забезпечує ширші можливості для підприємств, ніж ф-я засобу обігу, оскільки знімає з нього обмеження, які створює суто еквівалентний обмін у разі негайної оплати товарів (Т-Г), розширює маневреність коштами, дає можливість здійснити платежі шляхом заліку зустрічних зобов'язань, що сприяє економії грошових коштів та прискоренню обігу капіталу тощо. Водночас в цій ф-ї міститься загроза неплатежу.

Функція грошей як засобу нагромадження вартості.

Засіб нагромадження – це функція в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення. Стало можливим коли товаровиробник зміг частину виручки відкладати на майбутнє. Спочатку була одна ціль - зберегти вартість, тобто втілити в брусках дорогого металу, щоб зберегти на випадок соціальних потрясінь. У такій формі абстрактне багатство називалося скарбом. З розвитком тов. виробництва і грошових відносин урізноманітнювалися цілі нагромадження скарбу. Замість ховати стало модно демонструвати - естетична форма багатства, втілена в прикрасах, створення резерву платіжних засобів надало багатству відтворювального характеру і зорієнтувало на заб. зростання прибутку. Товаровиробники стали нагром. для розширення виробництва й одержання додаткового прибутку. З розвитком змінювалися і форми, від золота, срібла до паперових, депоз, електрон. Проте державні запаси золота офіційно включаються до золотовалютних резервів країни і слугують резервом світових грошей.

Функція світових грошей.

Світові гроші – це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин

між країнами. Виділення функції світових грошей зумовлене особливостями руху вартості на світовому ринку, які визначаються поділом цього ринку державними кордонами. Завдяки цьому поділу виникає специфічний суб'єкт – держава. Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального купівельного засобу, засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу. Світові гроші функціонують і як міра вартості та рахункові одиниці, оскільки національні ціни жодної країни не можуть повністю задовольнити потреби світового ринку і на ньому формується своя система цін.

Світові гроші забезпечують рух вартості в міжнародному обороті. Функція світових грошей поєднує в собі всі інші функції грошей, але дії їх відбуваються на міжнародному рівні. Роль світових грошей виконують не всі національні гроші. В ролі світових грошей виступають національні гроші могутніх країн світу (Японія, Німеччина, Англія, Франція, США).

Тема 2. Грошовий обіг і грошова маса, що його обслуговує

План

1. Характеристика і структура грошового обороту.
2. Форми грошового обороту.
3. Грошова маса та її показники.
4. Закон грошового обігу.
5. Теперішня та майбутня вартість грошей.

Мета: дати студентам визначення сутності грошового обороту та грошового обігу, грошової маси та грошових агрегатів, розглянути закон грошового обігу, швидкість грошового обігу.

1. Характеристика і структура грошового обороту

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різних видів зобов'язань у грошовій формі здійснюються розрахунки та платежі, які відбуваються і під час розподілу та перерозподілу грошових коштів. Сукупність усіх грошових платежів утворює *грошовий оборот*.

В економічній літературі розрізняють: сукупний грошовий оборот і оборот в межах індивідуального капіталу.

Грошовий оборот, який обслуговує кругооборот усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення, називається *сукупним грошовим оборотом*. Тут гроші функціонують виключно як гроші і не є функціональною формою капіталу. *Основне завдання грошей при сукупному грошовому обороті — доведення товарів до споживачів з метою обслуговування безперервності відтворення ВВП.*

Зовсім іншу роль гроші відіграють на мікрорівні в межах індивідуального капіталу. В останньому випадку *гроші є однією з функціональних форм капіталу, його складовою й елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу*. І чим більшою масою грошей володіє індивідуальний власник, тим більші його можливості отримати додатковий прибуток.

Суб'єктами грошового обороту виступають: фірми, домашні господарства, державні структури, фінансові посередники.

Відмінності, які існують у характері економічних відносин між вищезначеними суб'єктами грошового обороту, дають підстави структурувати його на *чотири сектори: грошовий обіг, фінансовий оборот, кредитний оборот, фіскально-бюджетний оборот*.

Сектор грошового обігу характеризується еквівалентним одностороннім рухом грошей від споживача до виробника. Він обслуговує сферу товарного обміну. Саме обмін товарів є основою грошового обігу. Зміна форм вартості, тобто обмін товарів на гроші та подальше використання грошей для придбання нових товарів та послуг, створюють можливість постійного руху грошей: Т–Г–Т.

Фіскально-бюджетний оборот охоплює фінансові відносини, які зумовлюють відчуження певної частини доходів, суб'єктів господарювання у вигляді *податків, штрафів, відрахувань* та інших платежів в подальшому їх перерозподілі через бюджет та цільові фонди на користь держави.

Кредитний оборот охоплює сферу перерозподільчих відносин, у якій власність суб'єктів господарювання не відчужується, а лише передається в тимчасове користування іншим особам, за що власник отримує дохід у вигляді *відсотків або дивідендів*. Активними суб'єктами цього обороту є фінансові посередники (в тому числі банки) та суб'єкти господарювання (фізичні та юридичні особи).

Фінансовий оборот — сектор грошового обороту, який обслуговує купівлю-продаж цінних паперів (акцій, облігацій, веселів та інших цінних паперів).

Усі сектори грошового обороту тісно взаємопов'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в процесі розширеного відтворення. Водночас вони самотійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання грошових платежів і специфічними можливостями впливу на відтворювальний процес (рис.1).

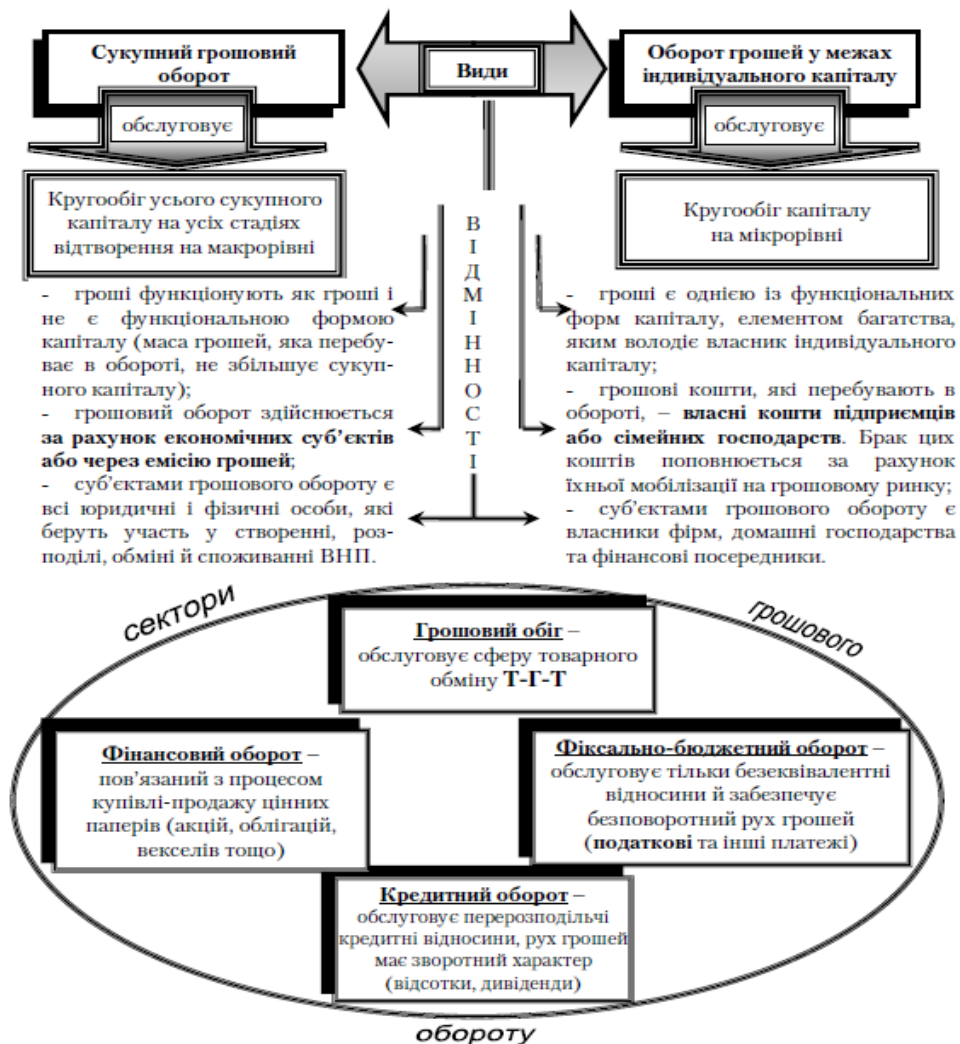

Рис.1. Сутність грошового обороту

*Сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (сферу) грошового обороту, називається **грошовим потоком**.*

Грошові платежі можуть здійснюватися у вигляді готівкових грошових потоків, у безготівковій формі і шляхом переведення грошей з однієї форми в іншу.

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюють ся підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідними **потоками** грошових платежів, що здійснюються під час обміну.

Підприємства і населення пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

Ринки ресурсів — це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва, — робочу силу, капітал, природні ресурси.

Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, відсоткового доходу, рентних платежів, прибутку.

Ринки продуктів — це ринки, на яких населення, підприємства та уряд купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів, а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки, необхідної для продовження процесу виробництва.

Суб'єкти грошового обороту

Фірми — усі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні сукупного суспільного продукту й реалізації його.

Сімейні господарства — усі сімейні господарства, які отримують грошові доходи.

Уряд — усі державні структури, які забезпечують розподіл і перерозподіл усього валового національного продукту.

Фінансові посередники — суб'єкти грошового та фінансового ринків, які діють посередниками (банки, кредитні спілки, трести, інвестиційні фонди тощо), акумулюючи та розміщуючи вільні грошові кошти всіх суб'єктів господарювання.

Якщо до кругообігу залучаються збереження та інвестиції, виникає два шляхи, якими кошти можуть переходити від господарських суб'єктів до ринків продуктів: **прямий** та **непрямий**. Прямий — це безпосередні витрати на споживання, непрямий — це рух засобів через фінансові ринки. Оскільки більшість заощаджень здійснюється населенням, а інвестицій — підприємствами, необхідний набір інструментів, що забезпечує переміщення потоків у грошових коштах від перших до других. Ці механізми діють завдяки функціонуванню фінансових ринків.

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямовувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють.

Таким чином, **грошовий оборот** — це процес безперервного руху засобів платежу в країні. Грошовий оборот включає в себе обіг грошових знаків, що

*передбачає їхній постійний перехід від одних фізичних чи юридичних осіб до інших. Безготівкові грошові знаки не перебувають в обігу, тому що кожна нова угода потребує нового запису на банківських рахунках. Поняття «грошовий обіг» належить тільки до частини грошового обороту — **готівково-грошового**.*

2. Форми грошового обороту

Грошовий оборот — це рух грошових коштів у **готівковій та безготівковій формах**, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

Залежно від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна розподілити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги, і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;
- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Об'єктивною основою грошового обороту є товарне виробництво, при якому товарний світ поділяється на товари та гроші, породжуючи між ними певні протиріччя.

За допомогою готівкової та безготівкової форм здійснюється процес обігу товарів, а також рух позикового та фіктивного капіталів. Звідси, залежно від форми функціонування грошей в обороті, виділяють **готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот**.

Готівковий-грошовий оборот являє собою сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій. Населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг тощо.

Сукупність платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, становить **безготівковий грошовий оборот**.

Переваги безготівкових розрахунків:

- по-перше, зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);
- по-друге, сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит у банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий оборот країни;
- по-третє, максимально пришвидшується оплата придбаних товарів чи послуг і погашення боргів, що в сукупності по країні поліпшує ділові стосунки між усіма суб'єктами господарювання.

Рух грошових коштів безготівкових розрахунків між підприємствами, організаціями і установами обов'язково має відображатись в системі **міжбанківських розрахунків**.

Міжбанківські розрахунки. Від ефективності міжбанківських розрахунків залежить безперервність нормального функціонування економіки.

Банки для здійснення платежів і розрахунково-касового обслуговування клієнтів установлюють між собою відносини, які одержали назву *кореспондентських відносин*.

Існує три основні види кореспондентських відносин:

- між комерційними банками і центральним банком країни;
- між комерційними банками (в тому числі банками з різних країн);
- між центральними банками різних держав.

3. Грошова маса та її показники

Грошова маса — це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

З розвитком форм товарного обміну та платіжно-розрахункових відносин склад та структура грошової маси зазнали значних змін. На початку XX ст. при золотому обігу структура грошової маси була в розвинутих країнах такою: золоті монети становили 40%, банкноти та інші кредитні гроші — 50% і залишки на рахунках кредитних установ — 10%; напередодні Першої світової війни — відповідно 15, 22 і 67%.

Вилучення золотих грошей спочатку з внутрішнього обігу, а надалі із зовнішнього внесло якісні зміни в структуру грошової маси. Повноцінні гроші (золоті) повністю зникли з обігу, домінуюче положення зайняли нерозмінні кредитні гроші, які стали функціонувати в готівковій та безготівковій формах.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а потім і в нашій країні стали використовувати грошові агрегати **M0, M1, M2, M3** (рис.1).

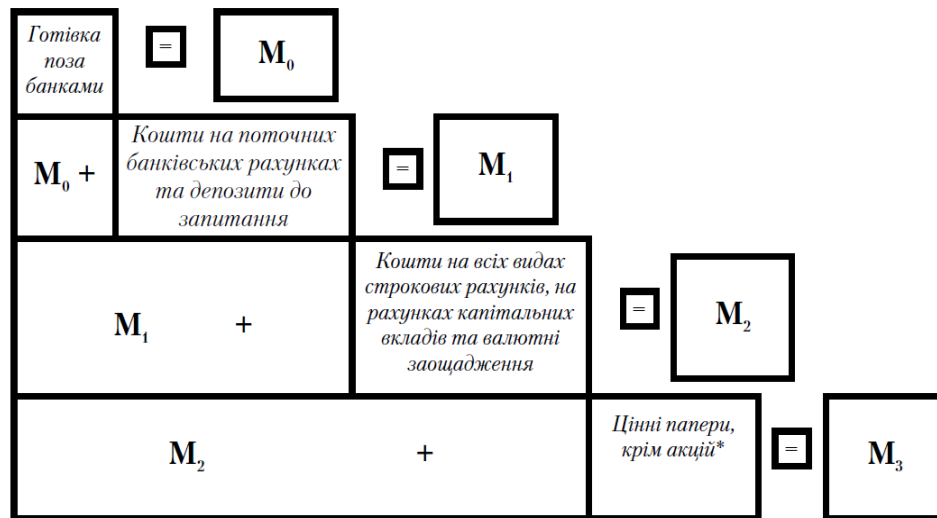
Грошовий агрегат — це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їхньої ліквідності.

Агрегат M0 включає готівкові кошти в обігу: банкноти, металеві монети, казначейські білети (в деяких країнах). Це найліквідніша частина грошової маси.

Агрегат M1 складається з агрегату M0 і засобів на поточних та ощадних рахунках банків до запитання. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів у безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Агрегат M2 містить агрегат M1, термінові та заощаджувальні депозити в комерційних банках.

Агрегат M3 містить агрегат M2, заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами.

* Цінні папери, крім акцій — це фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо.

Рис. 2. Структура грошової маси за агрегатним методом

Між агрегатами необхідна рівновага, інакше порушується грошовий обіг. Практика показує, що рівновага буде, якщо $M_2 > M_1$ (вона закріплюється в разі, якщо $M_2 + M_3 > M_1$).

У цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу на безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін тощо.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість обертання грошей.

Кількість грошової маси визначається державою — емітентом грошей, а саме — його законодавчою владою. Збільшення емісії зумовлене потребами товарного обороту і держави.

Крім грошових агрегатів, які представляють грошову масу, НБУ також визначає показник, що називається **грошовою базою**.

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає: запаси всієї готівки поза банківською системою та в касах банків (готівка випущена НБУ і не повернута в його фонди) ($M_0 + M_{кб}$) та суму резервів Комерційних банків (КБ) на їх кореспондентських рахунках у ЦБ ($M_{рез}$):

$$Гб = M_0 + M_{кб} + M_{рез}$$

Зв'язок між банківськими резервами та масою грошей в обігу можна визначити за допомогою грошового мультиплікатора.

Грошовий мультиплікатор - це величина коефіцієнта, на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операції на грошовому ринку. Величина грошового мультиплікатора визначається за формулою:

$$M=1/MR*100,$$

де М-величина грошового мультиплікатора чи коефіцієнт експансії депозитів;
MR-норма обов'язкових резервів.

Цей коефіцієнт показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця (долар чи гривня) наднормативних резервів з даною величиною MR.

Швидкість обігу грошей характеризує частоту (оберти), з якою кожна одиниця готівкових, в обороті, грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера $MV = PQ$, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}$$

де V — швидкість обігу грошей;

P — середній рівень цін на товари (індекс цін готових товарів та послуг);

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в певному періоді (номінальний національний продукт);

M — середня маса грошей, що перебуває в обороті за певний період (статистична кількість грошей).

Американський економіст І. Фішер здобув визнання у західній економічній теорії завдяки праці «Купівельна спроможність грошей» (1921 р.). У цій книзі він обґрунтував залежність рівня цін від маси грошових засобів, що використовуються під час здійснення товарообігу (трансакційних операцій).

Показник швидкості обігу грошей (V) називають — **показником ділової активності в державі, тому що величина V залежить від:**

- частоти і обсягів товарних операцій (трансакцій) між усіма суб'єктами господарювання;
- рівня розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу відтворення;
- збалансованості попиту і пропозиції на ринку;
- рівня розвитку маркетингу;
- рівня інфляції;
- рівня розвитку економічної інфраструктури (транспорт, торгівлі, банківської справи, цінних паперів) та інших факторів.

Показник V показує, скільки разів у середньому за рік певна грошова одиниця витрачається на купівлю товарів і послуг, тобто відображає **інтенсивність руху грошей**.

4. Закон грошового обігу

Закон грошового обігу виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їхніх цін і швидкістю обігу грошей.

$$K_f = K_n,$$

де K_f - фактична маса грошей в обігу,

K_n - об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Якщо K_f більше K_n - в обігу з'явилися зайві гроші.

K_f менша K_n - нестача грошей в обігу.

Виходячи з рівняння І.Фішера, кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг, прямо пропорційна номінальному обсягові виробництва (ВВП) та обернено пропорційна до швидкості обігу грошової одиниці:

$$K_n = C_t / O$$

З появою безготівкового обігу формула ускладнилась:

$$K_n = C_t - \sum K + \sum \Pi + \sum ВП / O$$

де C_t - сума цін товарів, що реалізується за певний період;

$\sum K$ - сума продажу товарів і послуг в кредит;

$\sum \Pi$ - загальна сума платежів, строк оплати яких наступив;

$\sum ВП$ - сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів;

O - середня кількість оборотів грошової одиниці за цей же період.

Основні механізми для зміни грошової маси:

емісія готівкових грошей Національним банком України (НБУ) і продаж її комерційним банкам (КБ);

1) емісія безготівкових грошей Центральним банком:

— надання позичок комерційним банкам шляхом їхнього рефінансування;

— через купівлю в комерційних банках цінних паперів;

— через купівлю в комерційних банках та їхніх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву;

2) купівля готівкових грошей комерційними банками у НБУ;

3) вилучення безготівкових грошей з обороту шляхом погашення зобов'язання КБ перед НБУ;

4) безготівкова емісія грошей комерційними банками через грошово-кредитну мультиплікацію їхніх вільних резервів та депозитних вкладів.

5. Теперішня та майбутня вартість грошей

Концепції майбутньої і теперішньої вартості ґрунтуються на принципі оплати за користування грошима протягом певного періоду часу (тобто на відсотках). Ці концепції є практично однаковими для грошових надходжень і грошових виплат, тому немає суттєвої різниці у їх застосуванні щодо фінансових інвестицій і зобов'язань підприємства.

Зміну вартості грошей пов'язують із зниженням їхньої купівельної спроможності в результаті інфляції, а також дії чинників невизначеності (ризик втрати вкладених коштів).

Часову вартість грошей можна розрахувати з використанням двох способів:

- на підставі простого відсотка;
- на підставі складного відсотка.

Простим відсотком називається нарахування з теперішньої вартості вкладу в кінці одного періоду платежу, зумовленого умовами інвестування (місяць, квартал тощо).

Складні відсотки - це відсоткові гроші, при нарахуванні яких за базу береться нараощена сума попереднього періоду.

Теперішня (сучасна) вартість грошей – це сума майбутніх грошових надходжень, приведеніх до сучасного моменту з врахуванням процентної ставки, або норми дохідності.

Теперішня вартість грошей розраховується за формулою:

$$PV = \frac{FV}{(1+r)^n},$$

де: FV (Future value) – майбутня вартість грошей;

PV (present value) – початкова інвестована сума;

r - ставка %, або ставка дохідності;

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти;

m – кількість нарахувань протягом періоду.

Якщо відсотки нараховуються більше, ніж 1 раз за період, то теперішня вартість визначається так:

$$PV = \frac{FV}{\left(1 + \frac{r}{m}\right)^{n*m}},$$

де: FV (Future value) – майбутня вартість грошей;

PV (present value) – початкова інвестована сума;

r - ставка %, або ставка дохідності;

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти;

m – кількість нарахувань протягом періоду.

Майбутня вартість грошей – це та сума, в яку повинні перетворитись через визначений час, вкладені сьогодні під процент гроші.

Для розрахунку майбутньої вартості грошей використовується наступна формула:

$$FV = PV * (1+r)^n,$$

де: FV (Future value) – майбутня вартість грошей ;

PV (present value) – початкова інвестована сума;

r- ставка %, або ставка дохідності;

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти.

Якщо відсотки нараховуються більше, ніж 1 раз за період, то майбутня вартість визначається так:

$$FV = PV * \left(1 + \frac{r}{m}\right)^{n*m},$$

де: FV (Future value) – майбутня вартість грошей;

PV (present value) – початкова інвестована сума;

r - ставка %, або ставка дохідності;

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти;

m – кількість нарахувань протягом періоду.

Тема 3. Грошовий ринок

План

1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування.
2. Попит та пропозиція грошей.

Мета: дати студентам визначення грошового ринку, його структури, розглянути попит і пропозицію грошей.

1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування

Об'єктивною передумовою функціонування грошового ринку є незбіг потреби у фінансових ресурсах з джерелами її задоволення. Кошти можуть бути в наявності в одних власників, а інвестиційні потреби виникають в інших. Грошовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів. Він являє собою особливу форму організації руху грошових коштів у народному господарстві і призначений забезпечити підприємствам, державі і фізичним особам належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів.

За економічною сутністю грошовий ринок — це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та позичкові угоди, суб'єктами відносин — держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

В організаційному плані грошовий ринок — це сукупність ринкових фінансових інституцій, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників. До них належать комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні керуючі, реєстратори, інші фінансові інституції, які, відповідно до чинного законодавства, можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

Отже, **грошовий (фінансовий) ринок** — це економічний простір, на якому формуються та функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу грошових (фінансових) ресурсів та фінансових фондів.

Взаємовідносини продавців та покупців на грошовому ринку подано на рис.

1.

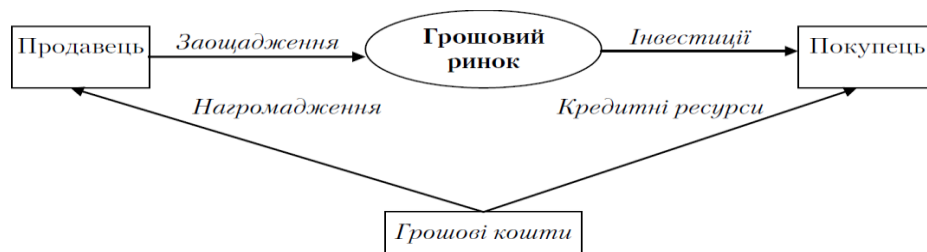

Рис. 1. Взаємовідносини продавців та покупців на грошовому ринку

Головними суб'єктами грошового (фінансового) ринку є домашні господарства, у яких здебільшого випадків доходи перевищують видатки на величину заощаджень.

Через фінансові інститути заощадження перетворюються на інвестиції для фірм, що дає їм змогу розширити свою діяльність (рис. 2).

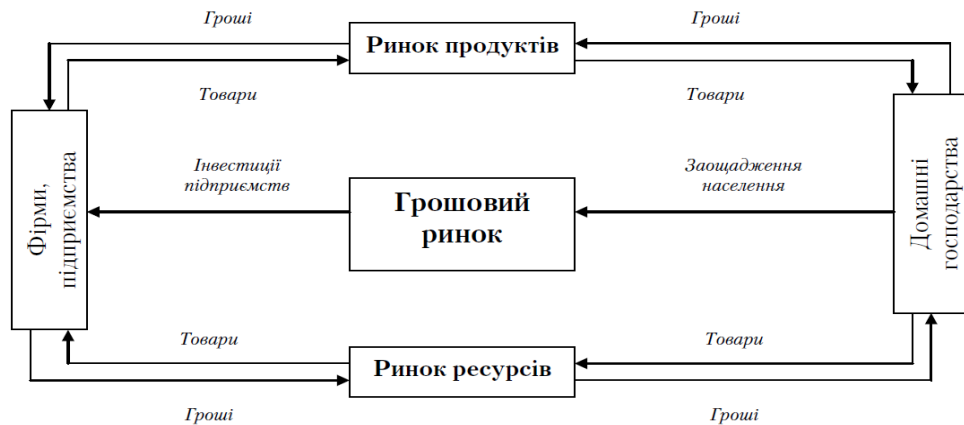

Рис. 2. Місце і роль грошового (фінансового) ринку в системі ринкових відносин

Сутність грошового ринку проявляється в таких функціях:

- мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів;
- розподіл акумульованих вільних коштів між численними кінцевими споживачами;
- прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі;
- забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків.

Грошовий ринок досягає найбільшої ефективності, якщо задіяні усі його складові: ринок грошей, ринок капіталів, валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг.

Залежно від призначення й рівня ліквідності фінансових активів розрізняють два основних сегменти грошового ринку: **ринок грошей та ринок капіталів**.

Ринок грошей — монетарний ринок, де продаються грошові кошти у вигляді короткострокових позик (до одного року) і депозитних операцій з метою обслуговування руху обігових коштів підприємств, банків, населення і держави.

Об'єктом купівлі-продажу стають тимчасово вільні кошти і валюти, а суб'єктами ринку грошей виступають фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти юридичних та фізичних осіб і держави. Ринок грошей складається з **валютного ринку** та **ринку банківських кредитів**.

Ринок грошей характерний тим, що він дуже чутливий до будь-яких змін в економіці та фінансовій сфері. Тому попит і пропозиція тут надто мінливі, а відсоток як ціна грошей часто змінюється під їхнім впливом. Через це він є

найбільш реальним індикатором кон'юнктури грошового ринку взагалі і слугує базою формування відсоткової політики в країні.

Ринок капіталів охоплює відносини акумулювання й купівлі-продажу середньострокових і довготермінових кредитів і фінансових активів строком використання понад один рік. Структурними сегментами ринку капіталів є ринок цінних паперів і ринок середньо- та довготермінових банківських кредитів.

На ринку капіталів кредитори і позичальники домовляються про обмін грошових коштів на фінансові інструменти (акції, облігації), які можна перепродати за іншою альтернативною вартістю, яку визначає фінансовий ринок.

Особливістю цього ринку є те, що попит і пропозиція тут менш рухливі, рівень відсоткової ставки залишається більш стабільним. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, мають найбільший рівень фінансового ризику і, відповідно, високий рівень доходності.

Структуру грошового ринку за видами фінансових інструментів можна розподілити на три сегменти:

- ринок позичкових зобов'язань;
- ринок цінних паперів;
- валютний ринок.

Хоча в організаційно-правовому аспекті ці ринки функціонують самостійно, між ними існує тісний зв'язок. Грошові кошти можуть легко переміщуватися з одного ринку на інший, одні й ті самі суб'єкти можуть здійснювати операції одночасно чи поперемінно на кожному з них. *Наприклад, комерційний банк на грошовому ринку за допомогою своїх депозитних зобов'язань мобілізує кошти, які може розмістити на ринку цінних паперів або на валютному ринку, і навпаки.*

Ринок позичкових зобов'язань — це процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності й строковості. Ринок позичкових зобов'язань є одним із найстаріших і найважливіших сегментів грошового ринку.

Суб'єктами цього ринку є кредитори, позичальники і держава в особі центрального банку, який контролює виконання чинного законодавства учасниками ринку кредитів і регулює ринок за допомогою економічних методів.

Об'єктом є не самі гроші, а лише право на тимчасове користування грошовими коштами.

Важливою складовою грошового (фінансового) ринку є **ринок цінних паперів**, який ще називають фондовим ринком. Фондовий ринок охоплює частину кредитного ринку і повністю — ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їхніх похідних, що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.

Фондовий ринок виступає засобом забезпечення нормального функціонування всіх галузей економіки, а також засобом поєднання державних,

інституційних та індивідуальних інтересів, захисту грошових коштів населення від інфляції та поліпшення його матеріального становища.

Інструментами забезпечення обороту фінансових ресурсів на фондовому ринку є цінні папери.

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння та, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передання грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Акція — це документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які встановлюють різні права їхніх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та з обмеженим обігом

Облігація — це боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера.

Облігації поділяються на різні види залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Валютний ринок — це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

2. Попит та пропозиція грошей

Грошовий ринок, як і будь-який інший, існує і функціонує для досягнення певного балансу між **попитом і пропозицією** на всі фінансові інструменти цього ринку і насамперед на гроші. Саме тому необхідно вивчати такі важливі категорії цього ринку, як попит та пропозиція грошей.

Попит на гроші виступає як *запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу. (Це бажання економічного суб'єкта мати певну частину свого портфеля активів — багатства — в ліквідній формі).*

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

- попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);
- попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість або спекулятивний попит).

Під пропозицією грошей (MS) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається із агрегатів M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

Пропозиція грошей — це та кількість грошей, що знаходиться в розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші.

На **МІКРОРІВНІ** пропозиція грошей залежить від зміни доходності їхнього розміщення у фінансові активи, насамперед від зміни відсоткової ставки: чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано в кредит, і навпаки.

На **МАКРОРІВНІ** пропозиція грошей обмежується їхньою загальною масою, яка перебуває в обігу і не зможе перевищувати її, які б зміни не відбулися у доходності активів.

Чим вищий рівень прибутку в суспільстві, тим більше укладається угод; чим вищий рівень цін, тим більше необхідно грошей для укладання угод у межах національної економіки. Модель **грошового ринку** подано на рис. 3.

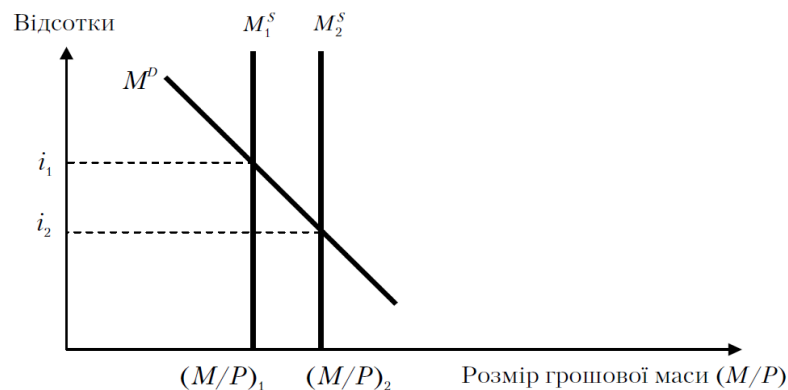

Рис. 3. Проста модель ринку грошей

На горизонтальній осі відкладається розмір грошової маси (скоригований на рівень інфляції — M/P), а на вертикальній — відсоток (ціна грошей — i).

Попит на грошову масу зменшується із збільшенням відсотка. Чим більший відсоток, тим менш розумно зберігати свої кошти у вигляді готівки. Краще мати їх у вигляді засобів, що дають прибуток. Зі зниженням відсоткової ставки попит на грошову масу зростає.

Тема 4. Грошові системи

План

1. Поняття та елементи грошової системи.
2. Типи грошових систем.

Мета: дати студентам визначення національної грошової системи, її елементи, розглянути основні типи грошових систем.

1. Поняття та елементи грошової системи

Грошова система — це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів. Основні з них:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично.

Масштаб цін — історично зумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Установлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.

Валютний курс — це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.

Він являє собою своєрідну «ціну» валюти однієї країни, виражену у валютах інших країн. Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватись державою в особі уповноважених нею органів.

Держава визначає види **готівкових грошових знаків**, що мають статус законного платіжного засобу на її території. До них належать банківські білети, казначейські білети та розмінна монета. Суттєва відмінність грошових білетів полягає в механізмі їхньої емісії — порядку випуску в обіг та вилучення з нього. При бюджетній емісії, яка проводиться спеціальним органом міністерства фінансів (казначейством), в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія

обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять до сфери обігу у зв'язку з видачею кредиту; його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом, за традицією, виступає центральний банк, в Україні — Національний банк України.

Сучасна грошова система характеризується такими загальними рисами:

- відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць, демонетизацією золота;
- переходом до нерозмінних на золото кредитних грошей, які за своєю природою небагато чим відрізняються від паперових грошей;
- збереженням у грошовому обігу декількох країн поряд з кредитними грошима паперових грошей у формі казначейських білетів;
- випуском банкнот в обіг з метою кредитування господарства, держави, а також приросту офіційних золотих і валютних резервів;
- розвитком та розширенням у грошовому обороті безготівкових розрахунків при одночасному скороченні готівкових;
- посиленням державного регулювання грошового обороту в зв'язку з постійним порушенням базового принципу грошової системи — відповідності кількості грошей об'єктивним потребам економічного обороту, що веде до інфляційного процесу.

Основними складовими елементами грошової системи України є:

- *види грошових знаків*, що мають законну платіжну силу:
 - банкноти — гривні номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500;
 - розмінна монета (копійка), що випускається в обіг номіналами 1 грн., 50, 25, 10, 5, 2, 1;
- *офіційний валютний курс* гривні до інших валют світу (долар США, євро, рубль та ін.) встановлюється НБУ на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі;
- *порядок організації готівкового й безготівкового обігу* (розроблення правил і форм здійснення безготівкового та готівкового способів і порядку платежів, контроль касових операцій);
- *орган грошово-кредитного і валютного регулювання* — Національний банк України (НБУ). Він є незалежним фінансово-економічним органом для здійснення самостійної грошово-кредитної політики в Україні та координації діяльності комерційних банків.

2. Типи грошових систем

У результаті еволюції товарного господарства та властивих йому економічних відносин грошові системи поступово змінювалися, набували різних форм, які можна класифікувати за кількома критеріями (рис. 1).

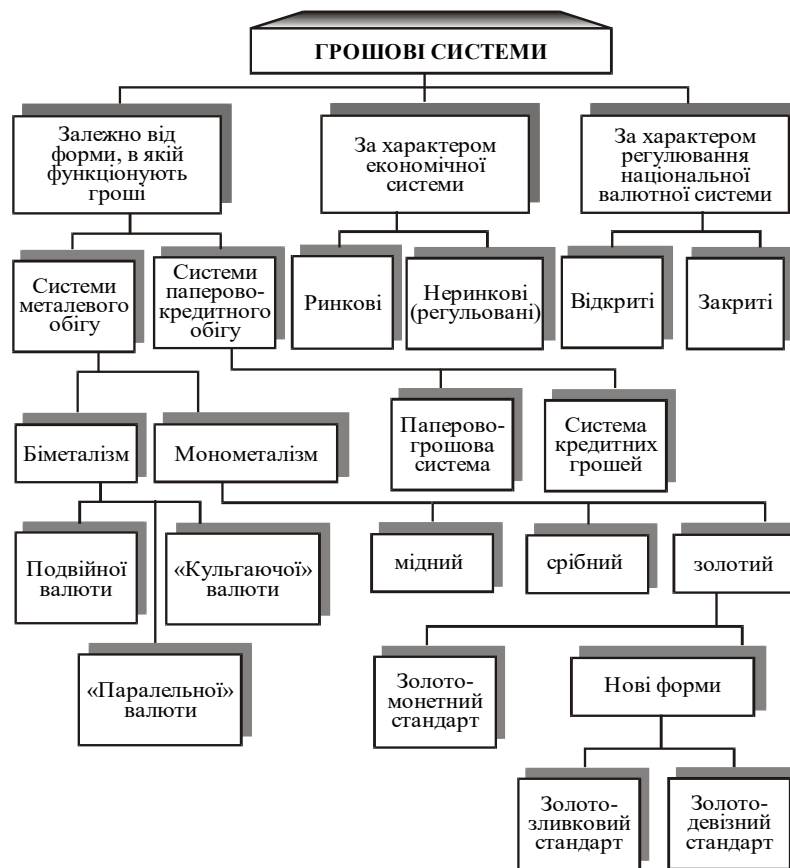

Рис. 1. Схема класифікації грошових систем

I. Залежно від форми, в якій функціонують гроші, виділяють такі види грошових систем:

- система металевого обігу, коли грошовий метал безпосередньо перебуває в обігу та виконує всі функції грошей, а банкноти залишаються розмінними на метал;
- система паперово-кредитного обігу, за якої в обігу перебувають лише нерозмінні на грошовий метал знаки грошей — казначейські білети або банкноти.

Металеві грошові системи історично виступали у формах біметалізму та монометалізму. В епоху первісного накопичення капіталу (XVI — XVIII ст.) грошові системи, як правило, базувалися на біметалізмі, що виник ще за часів феодалізму.

Біметалізм — це грошова система, в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами — золотом і сріблом; монети з цих металів карбувалися та оберталися на рівних засадах, банкноти підлягали розміну на обидва ці метали.

Історично першим різновидом біметалізму була система паралельної валюти, за якою співвідношення між золотими та срібними монетами встановлювалося на ринку стихійно, тобто при здійсненні платежів золоті та срібні монети приймалися відповідно до ринкової вартості золота та срібла. Це створювало деякі труднощі, що були пов'язані з існуванням на ринках двох загальних еквівалентів, а значить —

двох мір вартості, двох систем цін. Однак біметалізм не відповідав потребам розвинутого ринкового господарства, бо використання як міри вартості двох металів суперечило суті цієї функції грошей. Загальною мірою вартості може бути лише один метал, до чого фактично на практиці й дійшли. Із розвитком капіталізму місце повноцінних грошей в обігу все частіше займали кредитні гроші та безготівкові розрахунки.

Монометалізм — грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал: золото (золотий монометалізм) або срібло (срібний монометалізм), при цьому в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал.

Золотий монометалізм існував у кількох формах: золотомонетного стандарту, золотозливкового стандарту і золотодевізного стандарту.

Класичною формою вважається золотомонетний стандарт, за якого:

- золото виконувало всі функції грошей;
- в обігу перебували золоті монети та банкноти, розмінні на них. Уведення в обіг золотих монет не викликало ажіотажного попиту на них. Навпаки, їх часто намагалися позбутися як незручних в обігу;
- відкрите карбування монет із фіксованим золотим вмістом.

Золотий вміст англійського фунта стерлінгів дорівнював 7,32 г, долара — 1,5 г, франка — 0,29 г, марки — 0,35 г, російського рубля — 0,77 г;

— вільний рух золота та іноземної валюти між країнами, внаслідок чого відхилення валютних курсів від валютних паритетів відбувалося лише в межах «золотих точок».

Золотомонетний стандарт являв собою найбільш стабільну, саморегульовану грошову систему. Саморегулювання виходило з адекватності вартості, яку виражали вказані гроші в обігу, вартості металу, який містився в монетах і міг бути одержаний в обмін на банкноти. Завдяки вільному обігу, відкритому карбуванню золотих монет та необмеженому обміну банкнот на золото маса грошей в обігу стихійно пристосовувалася до потреб обігу в них через механізм скарбу. У періоди спаду виробництва та товарообороту зменшувалася потреба в грошах, вони вилучалися з обігу, перетворюючись на скарб. При розширенні товарообороту гроші надходили зі скарбу до сфери обігу. Саме у такий спосіб відбувалося регулювання маси грошей в обігу.

Стабільність національних грошей, стабільність валютних курсів сприяли розвитку капіталізму, вільного ринку, кредитних відносин, міжнародної торгівлі, руху капіталів та ін.

Системи паперово-кредитного обігу являють собою грошові системи, за яких обіг обслуговують грошові знаки (паперові або металеві), що не мають внутрішньої вартості. Такі грошові системи є регульованими, бо держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків. Розрізняють паперові грошові системи та системи кредитних грошей, не розмінних на золото.

За *паперової системи* грошового обігу емісія грошових знаків, які мають форму казначейських білетів, здійснюється державним казначейством для покриття бюджетного дефіциту. У такому випадку емісія грошей не пов'язана з потребами товарного обігу, а визначається виключно необхідністю покриття дефіциту державного бюджету, що призводить до переповнення ними каналів грошового обігу та до їх знецінення. До таких систем, як свідчить історія, країни, як правило, вдавалися за часів якихось екстраординарних подій, таких як війни, кризові явища.

У роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та емісією грошей спричинили надмірне збільшення грошової маси в обігу, що призвело до припинення вільного обміну грошових знаків на золоті монети. У цей час золотомонетний стандарт припинив своє існування у країнах, що брали участь у війні, та й у більшості інших країн (окрім США та семи латиноамериканських країн). Було припинено розмін банкнот на золото, заборонено його вивіз за кордон, громадянам заборонялося володіти золотом у монетарній формі, золото пішло у скарби, тобто відбувся перехід до паперових грошових систем.

У ході грошових реформ (1924—1929 рр.) повернення до золотого стандарту відбулося у двох нових формах — золотозливкового та золотодевізного стандартів.

Золотозливковий стандарт — це грошова система, за якої в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування, обмін банкнот здійснюється лише на золоті зливки з певними обмеженнями. У Великобританії ціна стандартного зливка вагою 12,4 кг дорівнювала 1700 ф. ст., у Франції ціна зливка вагою 12,7 кг — 215 тис. фр.

Більшість країн (Німеччина, Австрія та ін.), що не мали достатніх золотих запасів, перейшли до **золотодевізного стандарту**. Згідно з цим стандартом також відсутній обіг золотих монет та їх вільне карбування, а обмін банкнот здійснюється на іноземну валюту (девізи), яка обмінюється на золото. У такий спосіб зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць 30-ти країн світу із золотом.

Золотозливковий та золотодевізний стандарти були грошовими системами без золотого обігу, тобто золото функцій обігу та платежу не виконувало. Саме тому ці стандарти називають «урізаними» формами золотого стандарту.

З 30-х років ХХ ст. в усіх країнах утвердилася система кредитних грошей, не розмінних на золото. Сучасні гроші, по суті, — це кредитні гроші, які нерозривно пов'язані з господарським оборотом і реально відбивають його рух. Тобто сучасні гроші у своїй основній масі є не лише свідченням вартості, титулом платоспроможності, а й реальним відбитком руху товарно-матеріальних цінностей, руху капіталу.

Характерними рисами сучасних грошових систем є такі:

- 1) утрата зв'язку із золотом унаслідок витіснення його з внутрішнього та зовнішнього обороту;
- 2) випуск грошей в обіг не тільки для кредитування господарства, а й для кредитування держави;
- 3) широкий розвиток безготівкового обігу та зменшення готівкового;

- 4) хронічна інфляція;
- 5) державне регулювання грошового обігу;
- 6) відміна офіційного золотого вмісту банкнот, їх забезпечення та розміну на золото;
- 7) розвиток інтеграційних процесів у сфері грошово-кредитних відносин.

Кредитний механізм емісії грошей базується на загальних принципах кредитування (поверненість, забезпеченість та ін.), що створює передумови для забезпечення сталості грошей шляхом формування спеціального механізму регулювання пропозиції грошей відповідно до потреб обороту в засобах обігу. Нині в усьому світі емісія грошей монополізована державою, яка бере на себе зобов'язання забезпечувати сталість грошових знаків, що від її імені емітує центральний емісійний банк тієї чи іншої країни.

II. Грошові системи залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини можуть бути ринковими та неринковими.

Неринковим грошовим системам притаманне переважання адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу, що проявляється насамперед у штучному розмежуванні його на готівкову та безготівкову сфери. Такі грошові системи відповідали потребам адміністративно-командних економічних систем, що мали місце у колишніх соціалістичних країнах.

Для **ринкових грошових систем** характерним є переважання економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу. Такі системи властиві країнам з економічними системами ринкового типу.

III. За характером регулювання національної валютної системи грошові системи можуть бути відкритими та закритими.

Для **відкритих грошових систем** характерним є мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин всередині країни, що виражається у дерегулюванні валютного ринку, повній конвертованості валюти, ринковому механізмі формування валютного курсу. Таке можливе лише за умов достатнього розвитку та відкритості економіки країни.

Закриті грошові системи характеризуються наявністю значної кількості валютних обмежень, що проявляється в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти, штучному формуванні валютного курсу та ін. Такі грошові системи характерні для країн із закритою економікою. Закриті грошові системи були притаманними СРСР та країнам так званого «соціалістичного табору».

Грошова система України нині має кредитний ринковий характер, який формувалася поступово в процесі ринкової трансформації її економіки, розвитку грошового ринку та його інфраструктури.

Тема 5. Інфляція та грошові реформи

План

1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи.
2. Грошові реформи та методи їх проведення.

Мета: дати студентам визначення інфляції, її типів, грошових реформ.

1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи

Інфляція — це процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась не забезпеченою економічними благами.

Термін «інфляція» (від лат. *inflatio*) буквально означає «здуття або набухання».

Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Як правило, інфляційні процеси були пов'язані безпосередньо з війнами або епідеміями, тривалими неврожаями та іншими стихійними лихами, що зумовлюють політичні і соціальні потрясіння. Уперше термін «інфляція» був застосований для характеристики економіки США в період громадянської війни 1861–1865 рр. Він засвідчував процес перевантаження, «набухання» каналів грошового обігу масою грошей, яка перевищувала потребу в них економічної системи.

Остаточно цей термін було введено в науковий обіг з метою теоретичного відображення певного стану економіки після Другої світової війни.

Ці історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Сучасній **інфляції** притаманний ряд **відмітних особливостей**. Якщо раніше інфляція була локальною, то зараз вона всеохоплююча; раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз — хронічний; **сучасна інфляція перебуває під впливом не тільки грошових (монетарних) факторів** (розбалансування грошової системи, надмірної грошово-кредитної емісії, валютних відносин тощо), а й **негрошових факторів** (монополізації економіки, здороження товарів критичного імпорту (енергоносіїв), сировинних матеріалів тощо).

Отже, **інфляція як багатфакторний процес — це прояв диспропорційності у розвитку суспільного відтворення, що зумовлено порушенням закону грошового обігу**. Таким чином, глибинні причини інфляції перебувають як в сфері обігу, так і в сфері виробництва, і дуже часто зумовлюються економічними і політичними

відносинами в країні. Наслідком такої невідповідності є знецінення грошової одиниці й загальне підвищення цін на товари та послуги.

Слід зазначити, що не тільки зростання цін є основним проявом інфляції. Інфляція може бути **відкритою і прихованою**.

Знецінення грошей може відбуватись і за відсутності відкритого зростання цін — їхньому утриманні на відносно фіксованому рівні за допомогою адміністративних важелів.

В економіці України інфляція виникла ще в період існування СРСР у 50–60-х роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного виробництва. Однак вона була **прихованою** і проявлялася в **товарному дефіциті** та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини.

Слід зазначити й те, що прихована інфляція найбільш деструктивна, тобто позбавляє виробників економічних стимулів, потребує постійних державних дотацій, руйнує ринкові відносини, породжує «тіньову» економіку, спекуляцію та хабарництво.

Інфляція є складним економічним явищем і не має однозначного тлумачення серед економістів. Щодо причин інфляції існує кілька теорій. Одна з найпоширеніших — **теорія інфляції попиту**, засновником якої був **Дж. Кейнс**.

У кейнсіанських теоріях наголошується, що причиною інфляції є перевищення попиту над пропозицією (тобто надмірний попит на гроші відносно пропозиції товарної маси) — **теорія інфляційного розриву**.

Пізніше в умовах відсутності надмірного попиту кейнсіанська ідея була доповнена і розвинута теорією **інфляції витрат**. Сутність цієї теорії заключається в тому, що підприємці для покриття своїх зростаючих витрат намагаються весь час продати свою продукцію за більш високою ціною, а профспілки весь час намагаються підняти заробітну плату. Це, в свою чергу, змушує роботодавців підвищувати ціни.

Така низка причин, на думку прихильників цих теорій (попиту та витрат), і спричинює інфляцію.

Є десятки різних формулювань видів інфляції. Найбільш коректною формою є класифікація видів за такими критеріями (рис. 1).

За формами прояву інфляції можна виділити:

- **цінову інфляцію**, що проявляється у формі зростання цін;
- **інфляцію заощаджень** — при зафіксованих державою цінах, доходах, повальному дефіциті товарів знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощадженнях у населення;
- **девальвацію**, за якою знецінення грошей проявляється у падінні їхнього курсу до іноземних валют.

Залежно від середньорічних темпів зростання (приросту) цін розрізняють п'ять типів інфляції:

- **повзучу**: прискорене зростання маси грошей в обороті без помітного підвищення цін — до 5–10% на рік. Вона характеризується надмірною емісією маси грошей без помітного підвищення зростання цін. Цей процес стимулює підприємницьку активність, гроші використовуються для пожвавлення попиту, нагромадження тощо. Така інфляція немає негативних наслідків, мало відчутна для економічних агентів та притаманна більшості розвинутих країн, стимулюючи їхній економічний розвиток та зростання.

- **помірну**: прискорене знецінення грошей у формі зростання цін на 5–20% за рік. Така інфляція стає відчутною для всіх економічних суб'єктів, і вони починають вживати певних заходів для адаптації їх у нових умовах господарювання (підприємці починають поступово підвищувати ціни на свої товари, відповідаючи на зростання сукупного попиту, збільшуються державні видатки на фінансування соціальних гарантій населенню, спричинюючи нову емісію грошей тощо). Поступово інфляція поширюється на всі сектори економіки, порушуючи рівновагу всього ринку;

- **галопуючу**: зростання цін досягає 20–50%, а інколи 100% за рік. На цій стадії відбувається стрімке зростання цін, тобто *прискорена або галопуюча* інфляція призводить до випередження сукупного попиту порівняно з товарною пропозицією, спричинюючи нерівномірне, стрибкоподібне зростання цін. На стадії галопуючої інфляції відбувається спад виробництва та скорочення товарообігу, втрачається стимул до інвестицій, зменшується процес суспільного нагромадження з боку усіх суб'єктів господарювання, що посилює руйнівний вплив на грошовий обіг (гроші зі сфери нагромадження чи заощадження переходять у сферу обігу);

- **гіперінфляцію**: надзвичайно високі темпи зростання цін — більш як на 100% за рік. Гіперінфляція часто пов'язана з політичним хаосом, наслідками війн та соціальних революцій. На цій стадії гіперінфляції домінує нестабільність цін в усіх секторах економіки, спричинюючи хаос на ринку, поширення бартерних операцій, порушення фінансово-кредитного механізму, що призводить до несправедливого перерозподілу доходів та багатства в суспільстві, соціальної та політичної нестабільності;

- **супергіперінфляцію**: катастрофічне зростання цін — до 1000% за рік і більше. На цій стадії гроші починають втрачати всі свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, розвивається платіжна криза та поширюється бартер.

Для промислово розвинутих країн характерна *повзуча* інфляція, тобто невелике, помірне обезцінювання грошової одиниці з року в рік.

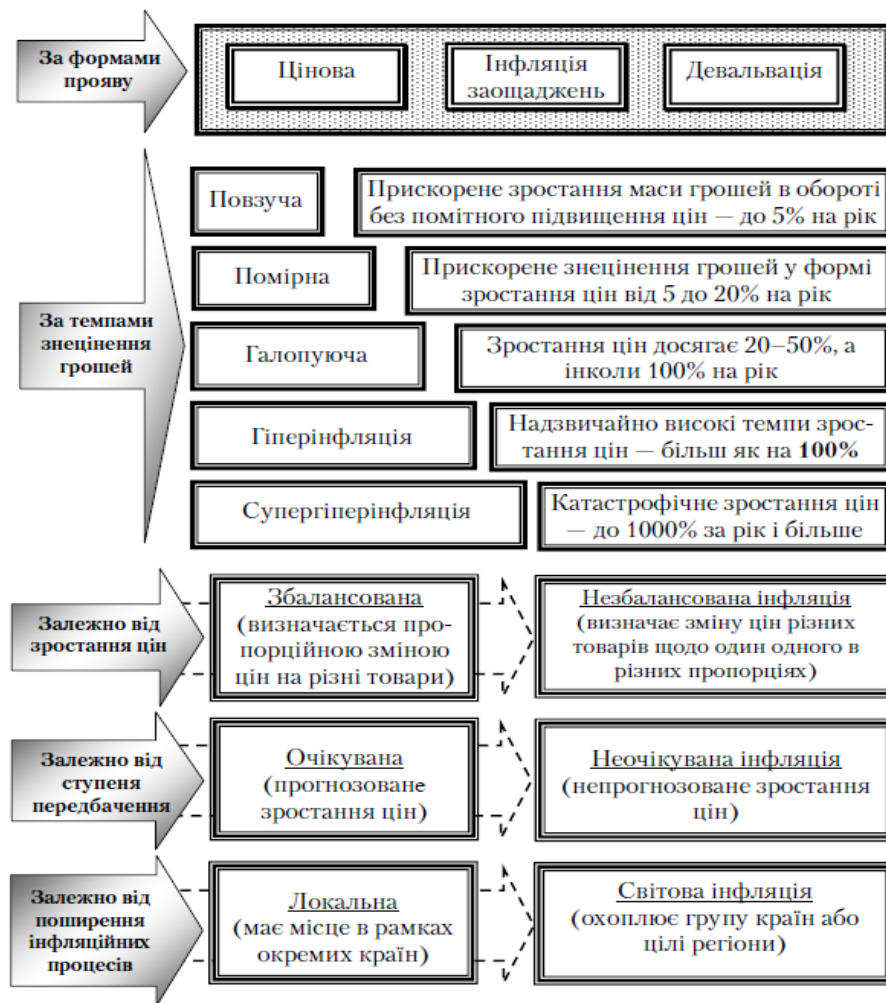

Рис. 1. Види інфляції

Залежно від причин, які призводять до інфляційних процесів, розрізняють два типи інфляції:

- інфляцію попиту;
- інфляцію пропозиції (витрат).

Інфляція попиту. Традиційно вона виникає за надмірного попиту. Попит на товари більший (AD), ніж пропозиція товарів (AS), у зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей за малої кількості товарів.

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції зростання цін під впливом наростаючих витрат виробництва, насамперед зростання витрат на заробітну плату.

Точно виміряти відкриту цінову інфляцію можна за допомогою індексу цін за певний період — рік, квартал, місяць. На практиці може розраховуватися багато різних індексів цін. Проте для вимірювання інфляції найчастіше застосовується три їх види:

- індекс цін споживчих товарів (індекс споживчих цін);

- індекс цін на засоби виробництва (індекс цін виробників);
- індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя*. ІСЦ широко застосовується в практиці регулювання державної фінансової і соціальної політики, аналізу і прогнозування цінових процесів, регулювання курсу національної валюти, вирішення правових спорів тощо.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою у ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в поточному році (\sum P_1 g_0)}}{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в базовому році (\sum P_0 g_0)}} 100,$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно; g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Незважаючи на широке застосування ІСЦ, він не досить точно виражає інфляційний процес і його вплив на вартість життя. Річ у тім, що ІСЦ розраховується за фіксованим набором товарів, який залишається незмінним протягом тривалого часу. В умовах же інфляції населення часто замінює в споживанні товари, що найбільше подорожчали, дешевшими. Як наслідок, структура споживання істотно змінюється порівняно з тією, яка була зафіксована при визначенні «кошика». Тому в умовах високої інфляції потрібно частіше змінювати структуру «споживчого кошика».

Індекс цін на засоби виробництва (цін виробника або індекс Ласпейреса) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ. Індекс цін виробника чутливіший до зміни витрат на виробництво, ніж до зміни попиту. Тому його часто використовують при характеристиці інфляції витрат, особливо коли зростання оптових цін відбувається в часі попереду зростання роздрібних цін. Цей індекс застосовується більш обмежено, ніж ІСЦ.

Визначається індекс цін виробника за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса:

$$\text{ІЦВ} = \frac{(\sum P_1 g_0)}{(\sum P_0 g_0)},$$

де P_1 і P_0 — рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що взяті в розрахунок.

Приклад. Застосовуючи індекс Ласпейреса, розрахуйте за наведеними нижче даними, як зміниться вартість грошей.

Показник	2015 рік	2016 рік
Ціна 1 трактора, грош. од.	20 000,00	25 000,00
Ціна 1 л олії, грош. од.	14,00	17,00
Кількість випущених тракторів, шт.	120	100
Кількість виробленої олії, л	100000	300000

Розв'язання:

$$I_x = \frac{\sum P_1 g_0}{\sum P_0 g_0}.$$

$$I_x = \frac{25000 \times 120 + 17 \times 100000}{20000 \times 120 + 14 \times 100000} = 1,23$$

Рівень інфляції - показує, на скільки процентів ціни поточного року вищі від цін попереднього.

$$\text{ІСЦ} = (\text{ціна ринкового кошика певного року} / \text{ціна ринкового кошика базового року}) \times 100\%$$

Темп інфляції - швидкість зростання цін.

$$\text{Темп інфляції} = (\text{ІСЦ}_1 - \text{ІСЦ}_0) : \text{ІСЦ}_0 * 100 \%$$

Дефлятор ВВП характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни всіх цін. Тому дефлятор ВВП може помітно відхилятися від ІСП та ІЦВ, оскільки він точніше враховує реальну структуру особистого і виробничого споживання, ніж попередні індекси. Визначається дефлятор ВВП теж за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса.

Наслідки інфляції :

а) соціальні :

- зменшення реальних доходів працівників ;
- погіршення рівня життя малозабезпечених верств населення ;
- загальна непевність підприємців і всіх працівників у перспективі свого економічного становища;
- загострення соціальних суперечностей ;
- соціальна і політична нестабільність у суспільстві.

б) економічні :

- спричинює посилення хаотичності і диспропорційності розвитку суспільного виробництва ;
- застій і занепад виробництва ;
- посилює економічний ризик інвестицій ;

- відток капіталів з виробничої сфери в торгівлю;
- негативний вплив на кредитні відносини грошовий обіг ;
- негативний вплив на фінансову систему, зменшення реальних державних доходів;
- падіння курсу національної валюти.

Антиінфляційна політика більшості країн з розвинутою ринковою економікою проводиться за кількома напрямками — дефляційної політики (урегулювання попиту), політики доходів чи за одним і другим напрямками одночасно.

Дефляційна політика включає ряд методів обмеження платоспроможного попиту через фіскально-бюджетний і кредитно-грошовий механізми. Для того щоб зменшити надходження зайвих грошей в оборот, скорочуються витрати державного бюджету, передусім на субсидії підприємствам, соціальні потреби, інфраструктуру, на потреби військово-промислового комплексу.

Важливим інструментом дефляційної політики є **кредитна рестрикція** та пряме лімітування (таргетування) випуску готівки в оборот. Підвищуючи облікову ставку центрального банку, регулюючи процентні ставки за пасивними й активними операціями комерційних банків, збільшуючи норму обов'язкових резервів та іншими методами, держава скорочує банківське кредитування економіки і цим стримує зростання грошової маси та платоспроможного попиту.

Другий напрям антиінфляційної політики — **політика доходів** — передбачає державний контроль за заробітною платою і цінами. Такий контроль може зводитися до фіксації зарплати і цін на певному рівні («заморожування»), або встановлення темпів їх зростання в певних межах, найчастіше в межах темпів приросту продуктивності праці або до того й іншого водночас.

2. Грошові реформи та методи їх проведення

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення і впорядкування грошового обороту особливе місце займають **грошові реформи**. Вони являють собою *повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення грошей чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов чи одне і друге водночас*.

За глибиною реформаційних заходів можна виділити структурні або повні грошові реформи та реформи часткового типу.

Структурні (повні) грошові реформи проводилися у період переходу від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього — до системи паперово-грошового чи кредитного обігу. В усіх цих випадках потрібно не тільки замінити один вид грошей на інший, а й здійснити істотні структурні зміни в економіці, в державних фінансах, банківській і валютній системах тощо. Такі структурні зміни диктуються особливостями нових грошей, що запроваджуються в обіг, і повинні забезпечити передумови для їх успішного функціонування.

Реформи часткового типу торкаються тільки самої організації грошового обороту і зводяться до зміни окремих елементів грошової системи. Сама база грошової системи та структура економіки і грошово-кредитних відносин залишаються незмінними. За таких реформ найчастіше змінюється масштаб цін, вид та номінал грошових знаків, механізм емісії грошей тощо. У сучасних умовах, коли в усіх країнах запроваджені неповноцінні гроші, що мають здатність до швидкого знецінення, реформи часткового типу проводяться досить часто, є найбільш типовими у світовій практиці.

Ці реформи, у свою чергу, можна класифікувати за повнотою здійснюваних змін у грошовій системі. Це **формальні реформи**, за яких купюри одного зразка замінюються на купюри іншого зразка, а масштаб цін (величина грошової одиниці) не змінюється; **деномінаційні реформи**, за яких також здійснюється деномінація грошей у бік збільшення грошової одиниці (масштабу цін). Приводом для такої заміни купюр може бути ненадійна їх захищеність, що зумовлює масову фальсифікацію грошей.

За характером обміну старих грошей на нові виділяють неконфіскаційні і конфіскаційні грошові реформи. За неконфіскаційних реформ за єдиним співвідношенням обміну грошей здійснюється уцінка запасу грошей, доходів і цін для всіх економічних суб'єктів однаково, тобто незалежно від поданих до обміну запасів старих грошей чи інших критеріїв (готівкові запаси, безготівкові запаси тощо). Так була проведена грошова реформа в Україні у вересні 1996 р.

За **конфіскаційних реформ** співвідношення обміну грошей диференціюється залежно: від величини поданого до обміну запасу старих грошей; від форми зберігання запасу старих грошей (вклади в банки можуть обмінюватися за меншим коефіцієнтом, ніж готівка); від форми власності власника грошей. До цього типу реформ належить і так звана **нуліфікація**, коли старі грошові знаки оголошуються недійсними і вилучаються з обороту, а замість них випускаються нові гроші. Проведення конфіскаційних реформ звичайно обґрунтовується необхідністю вилучення незаконних доходів, відновлення соціальної справедливості тощо.

За порядком введення в обіг нових грошей розрізняють одномоментні грошові реформи та реформи паралельного типу.

За **одномоментних реформ** введення нових грошей в обіг здійснюється за короткий строк (7—15 днів), протягом якого технічно можливо обміняти старі гроші на нові. Якщо реформа є конфіскаційною, то строк обміну повинен бути якнайкоротшим, щоб власники великих запасів грошей не встигли «сховати» їх від конфіскації. Одномоментно проводилася грошова реформа в Україні в 1996 р. Але вона була неконфіскаційною, і тому обмін проводився протягом 15 днів. А якщо хтось із поважних причин не зміг обміняти гроші в ці строки, то їх обмін дозволяли протягом кількох наступних років.

За **реформ паралельного типу** випуск в оборот нових грошових знаків здійснюється поступово, паралельно з обігом старих знаків, і вони тривалий час функціонують одночасно і паралельно. Якщо нові і старі гроші емітуються

банківською системою на однакових засадах, то обидва види грошей сприймаються однаково і обмінюються між собою за співвідношенням 1 : 1. У цьому разі старі гроші вилучаються з обігу поступово в міру надходження їх у банки. Замість них банки видають в оборот уже нові гроші.

Чим би не викликала необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту.

Тема 6. Валютний ринок та валютні системи

План

1. Сутність валюти та її конвертованість.
2. Валютний курс і способи його визначення.
3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування.
4. Валютна система та її розвиток.

Мета: дати студентам визначення валютного ринку, валютного курсу, валюти.

1. Сутність валюти та її конвертованість

Валюта як будь-які грошові кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньо-економічними відносинами.

Валютними цінностями називаються такі цінності, по відношенню до яких валютним законодавством країни встановлено особливий режим обігу на території країни та при перетині її кордонів.

Валюта – грошові знаки іноземних держав, а також платіжні і кредитні документи, виражені в іноземних грошових одиницях, що і застосовуються в міжнародних розрахунках.

Валюта класифікується за кількома критеріями. Основним з них є емітентська належність валюти. За цим критерієм виділяють:

- **національну валюту**, яка виражена в грошах, що емітуються національною банківською системою. Для України це будуть кошти, номіновані в гривні, для Росії — в рублях, для США — у доларах тощо;
- **іноземну валюту**, виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн. Для України це будуть кошти, номіновані в усіх національних грошових одиницях, крім гривні;
- **колективну валюту**, виражену в особливих міжнародних грошових одиницях, що емітуються міжнародними фінансово-кредитними установами і функціонують за міждержавними угодами. Зараз найбільш відомі дві такі валюти — СДР (спеціальне право запозичення), що запроваджена в міжнародний оборот МВФ, та євро, що запроваджена в міжнародний оборот 11 країнами Західної Європи.

Відповідно до Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління НБУ від 4 лютого 1998 року № 34 найбільш відомі іноземні валюти розділені на три групи:

- 1 група – вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів в міжнародних операціях і продаються на головних валютних ринках світу.
- 2 група – вільно конвертовані валюти, які не використовуються широко для здійснення платежів в міжнародних операціях і не продаються на головних валютних ринках світу.
- 3 група – неконвертовані валюти.

У міжнародній практиці кожна національна грошова одиниця класифікується по коду ISO. Позначення валюти складається з 3-х літер, де перші дві – позначення країни, третя – позначення назви грошової одиниці країни.

2. Валютний курс і способи його визначення

Валютний курс – співвідношення обміну двох грошових одиниць або ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

При відображенні валютного курсу розрізняють базову валюту і валюту котирування. Під базовою валютою розуміють ту валюту, якою торгують, тобто на яку призначають ціну. Ціна звичайно призначається на одиницю валюти і при відображенні валютного курсу ця валюта ставиться на першому місці. Валюта котирування - це та валюта, якою розплачуються і вона ставиться на другому місці через косу риску. Наприклад:

USD/UAH означає, що базова валюта - долар, валюта котирування - гривня, тобто визначається курс долара в гривнях (вартість 1 долара в гривнях).

Фіксування курсу одної грошової одиниці в іншій грошовій одиниці в даний момент часу називається валютним котируванням.

Наприклад: USD/UAH ; UAH/USD

Приведені вище два курси ідентичні, однак перший спосіб представлення курсу, коли валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти через національну грошову одиницю, називається прямим котируванням, другий - непрямим котируванням, коли ціна одиниці національної грошової одиниці виражена через іноземну валюту.

Для учасників валютних ринків валютний курс розпадається на курс покупця і курс продавця

Курс покупця - це курс, по якому банк-резидент купує іноземну валюту за національну грошову одиницю.

Курс продавця - це курс, по якому банк продає валюту. Банки продають іноземну валюту за національну грошову одиницю дорожче, чим купують її за курсом продавця. Якщо у валютні відносини вступають рівнозначні банки, то в програші залишається банк – ініціатор.

У світовій практиці курс покупця називається курс бід, а курс продавця – курс оффер.

Курс покупця при відображенні валютного курсу, - це перші цифри після позначення валют до косяї риски.

Курс продавця визначається заміщенням останніх цифр курсу покупця справа наліво цифрами, що стоять після риски. Так, наприклад, USD/UAH : 25,3587/4006 означає, що курс покупця (гривня за 1 долар) дорівнює 25,3587, а курс продавця - 25,4006. Аналогічно:

Курс покупця – 25,3587

USD/UAH:25,3587/97 –

Курс продавця – 25,3597

При відображенні валютного курсу між позначенням валют і значенням курсів ставиться:. Приведений вище приклад показує як відображається (записується) валютний курс.

Різниця між курсом продавця і курсом покупця називається спред. Так, у наведених прикладах, спред складає:

$$25,4006 - 25,3587 = 0,0419$$

$$25,3597 - 25,3587 = 0,0010$$

Спред вимірюється в пунктах. Так у наведених прикладах спред складає у першому випадку 419 пунктів, у другому – 10 пунктів. Однак банки можуть купити або продати валюту, за курсом, що відмінний від курсу покупця і продавця. Ці курси будуть уже називатися курсами купівлі і курсами продажу (звичайно курс купівлі нижчий курсу покупця, а курс продажу вище курсу продавця). Різниця між курсом продажу і курсом купівлі називається маржа. Маржа, як і спред, покриває витрати банку і формує його прибуток від валютних операцій. Вона вимірюється розміром грошових одиниць (0,001 грн.).

Курс, зафіксований на даний момент часу називається курс “спот”, або спот-курс.

Фіксування курсу національної грошової одиниці в іноземній **називається валютним котируванням**. При цьому курс національної грошової одиниці може бути встановлений у формі **як прямого котирування**: (1, 10, 100 од. іноземної валюти = x од. національної валюти), так і **зворотного котирування**: (1, 10, 100 одиниць національної валюти = x од. іноземної валюти).

У більшості високорозвинутих країн світу використовується пряме котирування.

Це означає, що комерційний банк України готовий купити \$1 (**базова валюта**) клієнта за 8,02 грн, а продати за 8,56 грн (**валюта котирування**). При прямому котируванні курс продавця завжди вищий від курсу покупця.

За оберненого котирування визначається кількість іноземної валюти, яка потрібна для купівлі одиниці національної валюти, наприклад: 1 грн = 0,12 центів.

Отже, при непрямому котируванні для переведення суми в іноземній валюті в еквівалентну їй суму в національній валюті її необхідно поділити на курс (1 дол. / 8,02 грн = 0,12 центів). При непрямому котируванні, на відміну від прямого, курс купівлі іноземної валюти буде більшим від курсу її продажу.

3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування

Валютний ринок як економічна категорія відображає певну сукупність відносин щодо здійснення операцій з валютними цінностями та руху іноземних капіталів.

З практичної точки зору під валютним ринком розуміються офіційні фінансові центри, в яких зосереджено здійснення валютних операцій.

З *функціональної точки зору* валютні ринки забезпечують своєчасне здійснення міжнародних розрахунків, страхування від валютних ризиків, диверсифікацію валютних резервів.

З *інституціональної точки зору* валютні ринки являють собою сукупність уповноважених банків, інвестиційних компаній, бірж, брокерських контор, іноземних банків, які здійснюють валютні операції.

З *організаційно - технічної точки зору* валютний ринок являє собою сукупність телеграфних, телефонних, телекських, електронних і інших комунікаційних систем, які зв'язують між собою банки різних країн, які здійснюють міжнародні розрахунки і інші валютні операції.

Головними функціями валютного ринку є:

- реалізація валютної політики держави, спрямованої на забезпечення регулювання національної економіки та розширення зовнішньоекономічних зв'язків;
- сприяння поглибленню міжнародного розподілу праці та міжнародної торгівлі;
- визначення і формування попиту та пропозиції на іноземні валюти;
- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків;
- регулювання валютних курсів;
- хеджування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів;
- одержання прибутку від операцій з валютними цінностями.

Розрізняють такі валютні ринки:

1. Міжнародні регіональні ринки:

- європейський (Лондон, Цюрих, Париж, Франкфурт-на-Майні) - 40% обсягу валютних операцій;
- північноамериканський (Нью-Йорк) -35%;
- азійський (Токіо, Сінгапур, Гонконг) -25%.

Специфіка функціонування міжнародного валютного ринку:

- найбільш ліквідний серед фінансових ринків;
- дуже динамічний – фактично функціонує цілодобово, розпочинає свою роботу на Далекому Сході та в Новій Зеландії (Веллінгтон) і закінчує в Лос-Анджелесі. Розташування Києва в середньо часовому поясі дає змогу українським дилерам працювати на закритті одних ринків і на відкритті інших. Так, якщо в Києві – 13 год., то в Лондоні – 9 год. ранку. О 9 год. в Києві в Сінгапурі за місцевим часом – 16 год., а о 17 год. в Києві – в Нью-Йорку - 8 год. ранку.

Найбільшими світовими валютними ринками є (у % до загального обороту іноземних валют на міжнародних валютних ринках):

- Лондонський -30%;
- Нью-Йоркський -16%;
- Токійський -10%;
- Сінгапурський -7%.

2. *Національні ринки* – забезпечують рух валютних потоків у даній країні та обслуговують зв'язки з міжнародними валютними центрами. Розвиненість національного валютного ринку залежить від:

- стану фінансово-кредитної системи країни;
- рівня її інтеграції у світову економіку;
- системи валютного регулювання.

3. *Ринки за видами валютних операцій*: ф'ючерсні, опціонні, форвардні, депозитні.

4. *Спеціальні ринки*: відсоткових ставок на іноземні валюти, конверсійних операцій, окремих міжнародних розрахункових одиниць.

5. *Залежно від рівня організації валютних ринків розрізняють*:

- *біржовий ринок*, який представляє валютні біржі;
- *позабіржовий (міжбанківський)* – комерційний банк, фінансові установи, підприємства та організації.

6. *За наявністю валютних обмежень розрізняють*:

- ринок з обмеженнями;
- ринок без обмежень.

7. *За видами валютних курсів*:

- валютний ринок з одним режимом;
- валютний ринок з подвійним режимом

Основними учасниками валютного ринку є:

- *комерційні банки*, які здійснюють близько 70% загального обсягу валютних операцій як за рахунок та на користь клієнтів, так і самостійно за рахунок власних ресурсів.
- *зовнішньоторговельні організації*, які беруть участь у міжнародній торгівлі, формують попит (як імпортери) та пропозицію (як експортери) іноземної валюти. Ці компанії, як правило, здійснюють валютні операції через посередництво уповноважених банків;
- *міжнародні інвестиційні компанії*, які здійснюють політику диверсифікованого управління портфелем власних активів шляхом вкладання ресурсів у цінні папери державних органів та корпоративні цінні папери різних країн;
- *центральні банки*, які здійснюють державну валютну політику через управління валютними резервами, проведення валютних інтервенцій, застосування валютних обмежень, контроль за обсягом грошової маси в обігу;
- *валютні біржі*, існують, як правило, як самостійні фінансові некомерційні установи, головна мета яких не в забезпеченні високого прибутку, а в організації валютного ринку, здійсненні валютообмінних операцій для юридичних осіб та формуванні валютного курсу. Часто на багатопрофільних або на спеціалізованих біржах створюються спеціальні підрозділи які займаються валютними операціями.

Валютні брокерські фірми, які є юридичними особами, працюють з біржами та комерційними банками, виконують функцію посередників за дорученням своїх клієнтів.

Всі учасники валютного ринку більшою чи меншою мірою створюють певне фінансове середовище, в якому формуються і розвиваються міжнародні та національні валютні ринки, валютні курси та система валютного регулювання окремих країн.

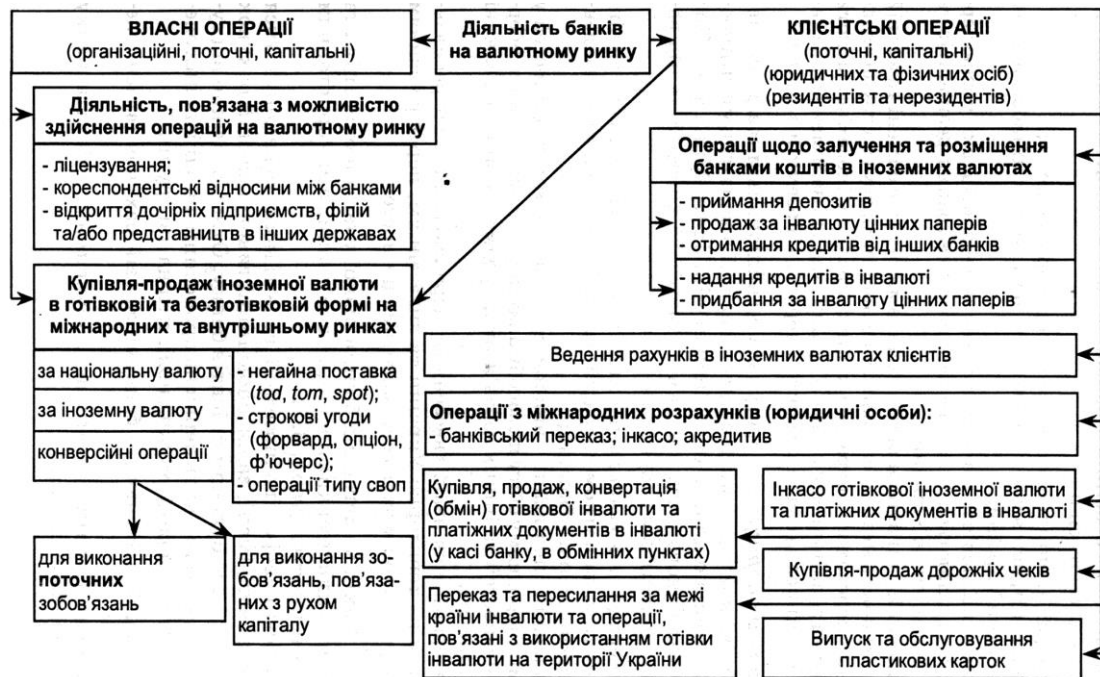

Рис. 1. Операції, що здійснюються на валютному ринку

З 1 січня 2015 року фізичні особи, які здійснюють операції з купівлі іноземної валюти в готівковій формі (крім фізичних осіб, що здійснюють операції з купівлі іноземної валюти для погашення кредитів) сплачують збір на обов'язкове державне пенсійне страхування.

Ставка пенсійного збору складає 2 %.

Якщо іноземна валюта придбавається в безготівковій формі або здійснюється продаж валюти пенсійний збір не сплачується.

Юридичні особи за усіма операціями з придбання та продажу валюти як у готівковій так безготівковій формах в 2015 році пенсійний збір не сплачують.

4. Валютна система та її розвиток

Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг.

Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн представляє собою **валютну систему**. Таким чином, валютна система являє собою сукупність двох елементів: валютного механізму та валютних відносин.

Під **валютним механізмом** мають на увазі правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. **Валютні відносини** мають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та

грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій.

В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система відіграє всебільш важливу та самостійну роль у світогосподарських зв'язках. Вона здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: на темпи зростання виробництва міжнародного обміну, ціни, заробітну плату тощо.

Національна валютна система — це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн.

Світова валютна система включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів.

Елементами світової валютної системи є певний набір міжнародних платіжних засобів, валютні курси та валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, режим міжнародних ринків валюти та золота, міжнародні та національні банківські установи тощо.

Тема 7. Кількісна теорія грошей

План

1. Металістична теорія грошей.
2. Номіналістична теорія грошей.
3. Кількісна теорія грошей.

1. Металістична теорія грошей

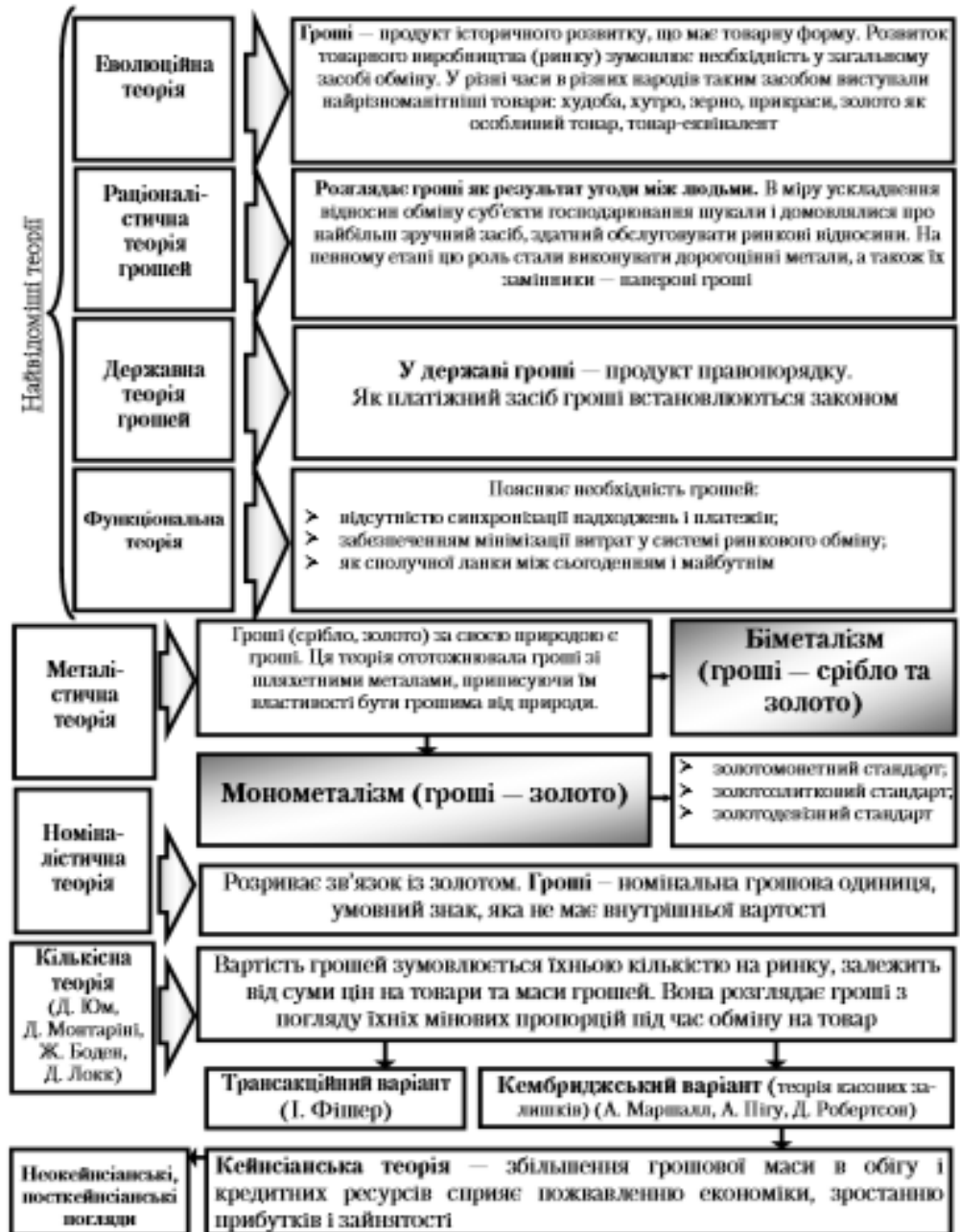

Рис. 7.1. Теорії грошей.

Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є грошима. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх із

золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення.

Паростки металістичної теорії з'явилися ще в античні часи, коли другий великий поділ праці (виділення ремесла із землеробства) зумовив появу в ролі загального еквіваленту металів: заліза та олова, свинцю та міді, срібла та золота.

Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації. Ранні меркантилісти ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники пізнього меркантилізму під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а і засіб обігу та платежу.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їх думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші – це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом теорії пізнього меркантилізму була система активного "торгового балансу". При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії у XVII-XVIII ст. були: в Англії – У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії – Ф. Галіані; у Франції – А. Монкретьєн.

Помилковість металістичних поглядів меркантилістів полягала в наступному:

- визнання золота і срібла грошима за їх природою;
- ототожнення грошей з товарами;
- нерозуміння суті грошей як товару особливого роду, який виконує специфічну суспільну функцію – служить загальним еквівалентом;
- ігнорування того, що гроші – це історична категорія.

Із завершенням первинного нагромадження капіталу зовнішня торгівля перестала виступати основним джерелом збагачення. Дедалі більше стала виявлятися роль капіталістичних мануфактур і капіталістичного землеробства як сфери виробництва додаткової вартості. Ідеологи промислової буржуазії стали протиставляти капітал в обороті "мертвим" скарбам у вигляді золота і срібла. А оскільки розвиток промисловості в капіталістичних країнах вимагав розвитку внутрішнього ринку, критики меркантилізму різко виступали проти металістичної теорії грошей. Вони стверджували, що для внутрішнього обігу зовсім не потрібні повноцінні металеві гроші, які викликають непродуктивні витрати нації.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливість обігу знаків вартості, однак вимагали обов'язкового обміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення, принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У XIX ст. виникла золотодевізна система грошового обігу, яка всупереч традиційним уявленням металістів передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюефф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність введення золотого стандарту в міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш. Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу.

З крахом Бреттонвудської валютної системи на початку 70-х років знову здійснювалися спроби обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту. Так, наприклад, екс-президент США Р. Рейган в час передвиборчої кампанії вважав можливим повернення до золотого стандарту. Будучи обраним президентом в січні 1981 р., він створив спеціальну комісію з цієї проблеми, яка, однак, вирішила, що введення золотого стандарту є недоцільним.

2. Номіналістична теорія грошей

Номіналістична теорія грошей виникла при рабовласницькому ладі. Вона заперечувала внутрішню вартість грошей для виправдання псування монет з метою збільшення доходів казни.

Ця теорія повністю сформувалась у XVII - XVIII ст., коли грошовий обіг був наповнений неповноцінними (білонними) монетами. Першими представниками номіналізму були англійці Дж. Берклі і Дж. Стюарт. Вони вважали, що, по-перше, гроші створюються державою; по-друге, їх вартість визначається номіналом; по-третє, сутність грошей зводиться до ідеального масштабу цін. Наприклад, Дж. Стюарт визначав гроші як масштаб цін з рівними поділами.

Номіналісти повністю відкинули вартісну природу грошей, розглядаючи їх як технічну зброю обміну. Панівне становище номіналізм зайняв в політекономії в кінці XIX – на початку XX ст., але, на відміну від раннього номіналізму, об'єктом його захисту стали не білонні монети, а паперові гроші (казначейські білети).

Найбільш яскраво сутність номіналізму проявилась в теорії грошей німецького економіста Г. Кнаппа в праці 1905 р. "Державна теорія грошей". Основні її положення зводились до наступного:

- гроші – продукт державного правопорядку, творіння державної влади;
- гроші – хартальний платіжний засіб, тобто знаки, наділені державою платіжною силою;

- основна функція грошей – засіб платежу.

Помилковість теорії грошей Кнаппа полягає в тому, що: по-перше, гроші – категорія не юридична, а економічна; по-друге, металевим грошам притаманна самостійна вартість, а не отримання її від держави, представницька вартість паперових грошей також визначається не державою, а обумовлена об'єктивними економічними законами; по-третє, основною функцією грошей є не засіб платежу, а міра вартості.

Австрійський економіст Ф. Бендіксен ("Про цінність грошей", "Про гроші як загальний знаменник") спробував дати економічне обґрунтування державній теорії грошей, оцінюючи гроші як свідоцтво про надання послуг членам суспільства, яке надає право на отримання зворотних послуг. Але його спроба економічно обґрунтувати номіналізм не вдалася, так як при оцінці сутності грошей він ігнорував теорію вартості.

В період економічної кризи 1929-1933 рр. номіналізм отримав подальший розвиток як теоретична основа для виправдання відмови від золотого стандарту. Так, Дж. М. Кейнс ("Трактат про гроші", 1930 р.) назвав золоті гроші "пережитком варварства", "п'ятим колесом возу". Ідеальними він вважав паперові гроші, які більш еластичні, ніж золото, і повинні забезпечити постійне процвітання суспільства. Витіснення з обігу золота паперовими грошима він розглядав як емансипацію грошей від золота і перемогу теорії Кнаппа. Кейнс вважав, що всі цивілізовані гроші є хартальними і кнапповський харталізм повністю здійснений.

Помилковим в теорії Кейнса було твердження, що металічний обіг нееластичний: в дійсності еластичність досягається шляхом випуску банкнот, різних на золото. Практична мета номіналізму Кейнса полягала в теоретичному обґрунтуванні скасування золотого стандарту, переходу до паперово-грошового обігу і регулювання економіки через управління інфляційним процесом.

В сучасних умовах номіналізм – одна з домінуючих теорій грошей. Так, відомий американський економіст П. Самуельсон вважає, що гроші є умовними знаками та розглядає їх як штучну соціальну умовність.

Таким чином, всім різновидам номіналізму характерні одні і ті ж вади: ігнорування товарного походження грошей, відмова від їх найважливіших функцій, ототожнення грошей з масштабом цін, ідеальною лічильною одиницею.

3. Кількісна теорія грошей

Кількісна теорія грошей, яка стверджує, що ціни товарів визначаються об'ємом платіжних засобів, що знаходяться в обігу, належить до числа найстаріших доктрин в історії економічної думки. Період її зародження датується XVI ст., коли бурхливе зростання товарних цін в Європі наполегливо вимагало пояснення причин цього явища. Крім того, це був період панування в економічних трактатах ідей меркантилізму з його благоговійною вірою в особливі властивості благородних металів як важливого елементу суспільного багатства.

Найбільш розповсюджений у XVIII-XIX ст. варіант кількісної теорії стверджував, що при умові сасієгія рагібіз (незмінності інших умов) рівень товарних цін в середньому змінюється пропорційно зміні кількості грошей. Це положення спочатку застосовувалось до металевих (золотих та срібних) грошей, а після виходу робіт Д. Рікардо, і до паперових (нерозмінних) грошей. Кількісна теорія включає, як правило, два базисних положення:

постулат причинності (ціни залежать від кількості грошей) і постулат пропорційності (ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей).

В період свого зародження кількісна теорія не претендувала на пояснення причин зміни цін. Її головним завданням було обґрунтування погляду, що гроші принципово відрізняються від інших представників товарного світу завдяки відсутності в них внутрішньої вартості. І лише з часом в кількісній теорії почала домінувати теза про зв'язок стану грошового обігу з динамікою цін.

Першим, хто висловив припущення про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Жан Боден. Однак він не висував твердження про пряму, а тим більше пропорційну залежність між зміною кількості грошей та зміною цін.

Окремі положення цієї теорії в загальних рисах сформулював Дж. Локк (1632-1704 рр.). В більш розробленій формі вона викладена Дж. Вандерлінтом (помер в 1740 р.), Ш. Монтеск'є (1689-1755 рр.) і Д. Юмом (1711-1776 рр.). Прихильником кількісної теорії був і Д. Рікардо (1772-1823 рр.).

Таким чином, для ранньої кількісної теорії були характерні три постулати:

- 1) причинності (ціни залежать від маси грошей);
- 2) пропорційності (ціни змінюються пропорційно кількості грошей);
- 3) універсальності (зміни кількості грошей чинять однаковий вплив на ціни всіх товарів).

Між тим очевидно, що по мірі розвитку форм грошей структура грошової маси стає далеко не однорідною, так як включає не тільки готівкові гроші, а й банківські вклади. По-різному реагують на збільшення грошової маси й ціни на різні групи товарів, які зростають нерівномірно. Подальший розвиток кількісної теорії грошей пов'язаний з включенням в неї апарату економетричного аналізу і елементів мікроекономічної теорії ціни. Суттєвий внесок до модернізації кількісної теорії вніс І. Фішер (1867-1947 рр.) – видатний представник математичної школи в сучасній економічній теорії, один із творців і перший президент Міжнародного економічного товариства (1931-1933 рр.). В праці "Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз" (1911 р.) він намагався формалізувати залежність між масою грошей і рівнем товарних цін. Математично рівняння обміну можна представити у вигляді формули:

$$MV = PQ,$$

де, М (money) – середня кількість грошей, що знаходяться в обігу в даному суспільстві протягом року;

V (velocity) – середня кількість оборотів грошей в їх обміні на блага;

P (price) – середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в даному суспільстві;

Q (quantity) – сукупна кількість товарів.

Формула Фішера є некоректною для умов золотомонетного стандарту, оскільки ігнорує внутрішню вартість грошей. Однак при обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, вона набуває певного раціонального змісту. В цих умовах зміна грошової маси впливає на рівень товарних цін (хоч, звичайно, І. Фішер в певній мірі ідеалізував ціновий механізм, так як мав на увазі абсолютну еластичність цін). Фішер, як і інші неокласики," відштовхувався від моделі досконалої конкуренції і поширював свої висновки на економіку, в якій існували монополії, і ціни вже в значній мірі втратили еластичність. В концепції Фішера є й інші недоліки, характерні для кількісної теорії, зокрема, перебільшення впливу грошей на товарні ціни. З його формули випливає, що грошова маса виконує активну роль, а ціни – пасивну. У Фішера лише грошова маса виступає як незалежна змінна, тоді як в дійсності має місце відповідний взаємозв'язок. В умовах монополістичного ціноутворення зростання товарних цін нерідко є причиною розширення грошового обороту.

Багато сучасних економістів характеризують рівняння обміну як рівність: $MV = PQ$. Ця рівність, з їх точки зору, виражає акт обміну: Г – Т стосовно всієї маси товарів, тобто сума грошей, на які куплені товари, рівна (тотожна) сумі цін куплених товарів.

Фішер та його послідовники прагнули пояснити, що швидкість обігу грошей (V) і рівень виробництва (Q) не залежать від кількості грошей (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, з їхньої точки зору, знаходиться в залежності перш за все від демографічних (щільність, густота населення тощо) і техніко-економічних параметрів (суспільний поділ праці, наявність природних ресурсів, розвиток транспорту тощо). Рівень виробництва визначається головним чином умовами, що складаються на ринку праці, й не залежить від рівня цін і кількості грошей в обігу. Очевидно, що в умовах ринкової економіки такі посилення носять нереалістичний характер. Поява кредитних грошей сприяє економії засобів обігу.

Тема 8. Необхідність і сутність кредиту

План

1. Необхідність та сутність кредиту.
2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки.
3. Функції кредиту.

Мета: розглянути необхідність та сутність кредиту, стадії та закономірності руху кредиту, принципи кредитування.

1. Необхідність та сутність кредиту

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквівалента відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми. Це відносне відокремлення проявляється в розбіжності в часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту.

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їхньої оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення (виробництва, бізнесу тощо). Якщо рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою в постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення.

Ця суперечність *може бути усунута за допомогою кредиту*, який дає можливість позичальникам отримувати грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх із розстроченням платежу.

Отже, **кредит** (лат. «*creditum*» — *позичка, борг*; «*credo*» — *вірити*) — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що необхідність кредиту зумовлена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника.

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їхніми *суб'єктами (кредитори і позичальники)*, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є *об'єктом* кредиту.

Кредитори — це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи), держава, банки.

Позичальники — це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів. Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами.

Отже, для того щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні, **принаймні, дві умови:**

- учасники кредитної угоди — кредитор і позичальник — повинні виступати як юридично самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які випливають з економічних зв'язків;
- кредит стає необхідним у тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

Для того щоб кредитна угода відбулася, потрібно, щоб її учасники проявили взаємний інтерес до кредиту. Ці інтереси не є чимось суб'єктивним, регульованим волею учасників виробничих відносин. Будь-який інтерес, який породжує дії, зумовлений насамперед об'єктивними процесами, конкретною ситуацією.

2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки

Роль кредиту характеризується результатами застосування для економіки в цілому і населення зокрема. Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обороту.

Роль кредиту зростає за такими напрямками:

- 1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;
- 2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;
- 3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;
- 4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;
- 5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;
- 6) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами.

3. Функції кредиту

Суть кредиту проявляється через його функції.

Функції кредиту :

- 1) Перерозподільча функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні грошові засоби підприємств, населення, бюджету, що зберігаються у банку,

перерозподіляються на засадах повернення між підприємствами, організаціями і установами, в яких не вистачає власних коштів для здійснення нормального процесу виробництва. Швидкість та інтенсивність перерозподілу вартості за допомогою кредиту визначаються рівнем позичкового відсотка. Високі ставки гальмують перерозподільчі процеси, низькі – стимулюють. Також масштаби розширення кредиту і процесів кредитного перерозподілу обмежені загрозою посилення інфляційних процесів.

2) Емісійна – створення грошей для грошового обігу. Її виконує тільки банківський кредит. Саме методами кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу.

3) Стимулювальна – стимулює до ефективного використання позики з боку позичальника, щоб на зароблені кошти не просто повернути кредит, але й одержати прибуток. З боку кредитора стимулювальним чинником є позичковий відсоток. Кожний кредитор намагається постійно забезпечувати зростання своїх кредитних ресурсів.

4) Контрольна – в процесі кредитування здійснюється контроль (як кредитора, так і позичальника) за використанням і поверненням позики.

5) Заміщення наявних грошей в платіжному обороті – виконуючи функцію заміщення наявних коштів, кредит у сфері обігу замінює готівку кредитними грошима, а у сфері безготівкових розрахунків – кредитними відносинами. Це, в свою чергу, має важливе значення для регулювання грошового обігу в країні, чіткого встановлення межі застосування готівки при розрахунках, а також економії суспільних витрат на виготовлення грошових знаків, зберігання, перевезення, їх облік тощо. Крім того, заміна готівки у платіжному обороті кредитами дозволяє скоротити витрати держави на виробництво і обіг грошей, прискорити розрахунки між платниками і одержувачами грошей, а також оборотність коштів.

Розглянемо також основні принципи кредитування:

Цільове призначення позички полягає в тому, що економічні суб'єкти, що виявили намір вступити в кредитні відносини, повинні заздалегідь чітко визначити, на яку ціль будуть використані позичені кошти. Визначену ціль повинні однаково розуміти й оцінювати обидві сторони, погоджуючись на її кредитування. Це висхідна, базова передумова забезпечення кожною зі сторін своїх інтересів у даній позичці та реалізації їх відносин як кредитних.

Строковість позички передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальнику на чітко визначений строк, який сторони повинні узгодити в момент вступу в кредитні відносини.

Поверненість позиченої вартості кредитору означає, що позичальник повинен повернути кредитору весь обсяг одержаної в позичку вартості.

Забезпеченість полягає в тому, що кредитор при наданні позички мусить вжити додаткових заходів щодо гарантування повернення позички у визначені строки.

Платність користування позичкою полягає в тому, що позичальник повертає кредитору не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі процента.

Усі принципи кредитування тісно між собою пов'язані, оскільки впливають із сутності кредиту і тільки в комплексі можуть забезпечити її реалізацію. Тому для ефективного кредитування дотримання всіх його принципів є обов'язковим.

Тема 9. Види, функції та роль кредиту

План

1. Форми та види кредиту.
2. Позичковий відсоток, його сутність та основні види.

Мета: розглянути основні форми та види кредитів, економічні межі кредиту.

1. Форми та види кредиту

Форми кредиту тісно пов'язані з його структурою, сутністю кредитних відносин.

Залежно від руху позикової вартості виділяються дві основні форми кредиту: *товарна і грошова*.

У **товарній формі** виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є *комерційний кредит*.

Продаж громадянам товарів тривалого користування в кредит (із розстроченням платежу) господарюючими суб'єктами здійснюється з метою прискорення реалізації товарів, які в торговельній мережі є в достатній кількості, а також для більш повного задоволення потреб громадян у товарах тривалого користування.

Сфера товарної форми кредиту значна, переважна його частина надається і погашається в **грошовій формі**. Грошовий кредит виступає, передусім, як *банківський кредит*. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки в разі одержання останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточні і депозитні рахунки.

Вид кредиту — це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (*галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо*).

Залежно від організації кредитних відносин виділяють такі основні види кредиту: *міжгосподарський (комерційний), банківський, лізинговий, споживчий і державний*.

Види кредиту розглянемо за допомогою рис.1.

Банківський кредит — це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк.

Об'єктом банківського кредиту є грошовий капітал банків як капітал, що відокремився від промислового. Основними джерелами формування банківського капіталу є власні кошти банків; кошти юридичних і фізичних осіб, розміщені на депозитних рахунках; міжбанківський кредит; кошти, отримані від випуску цінних паперів; залишки на розрахункових і поточних рахунках.

Суб'єктами банківського кредиту є кредитор-банк і позичальник-підприємство, домашні господарства, держава.

Метою банківського кредиту є задоволення тимчасової потреби в коштах.

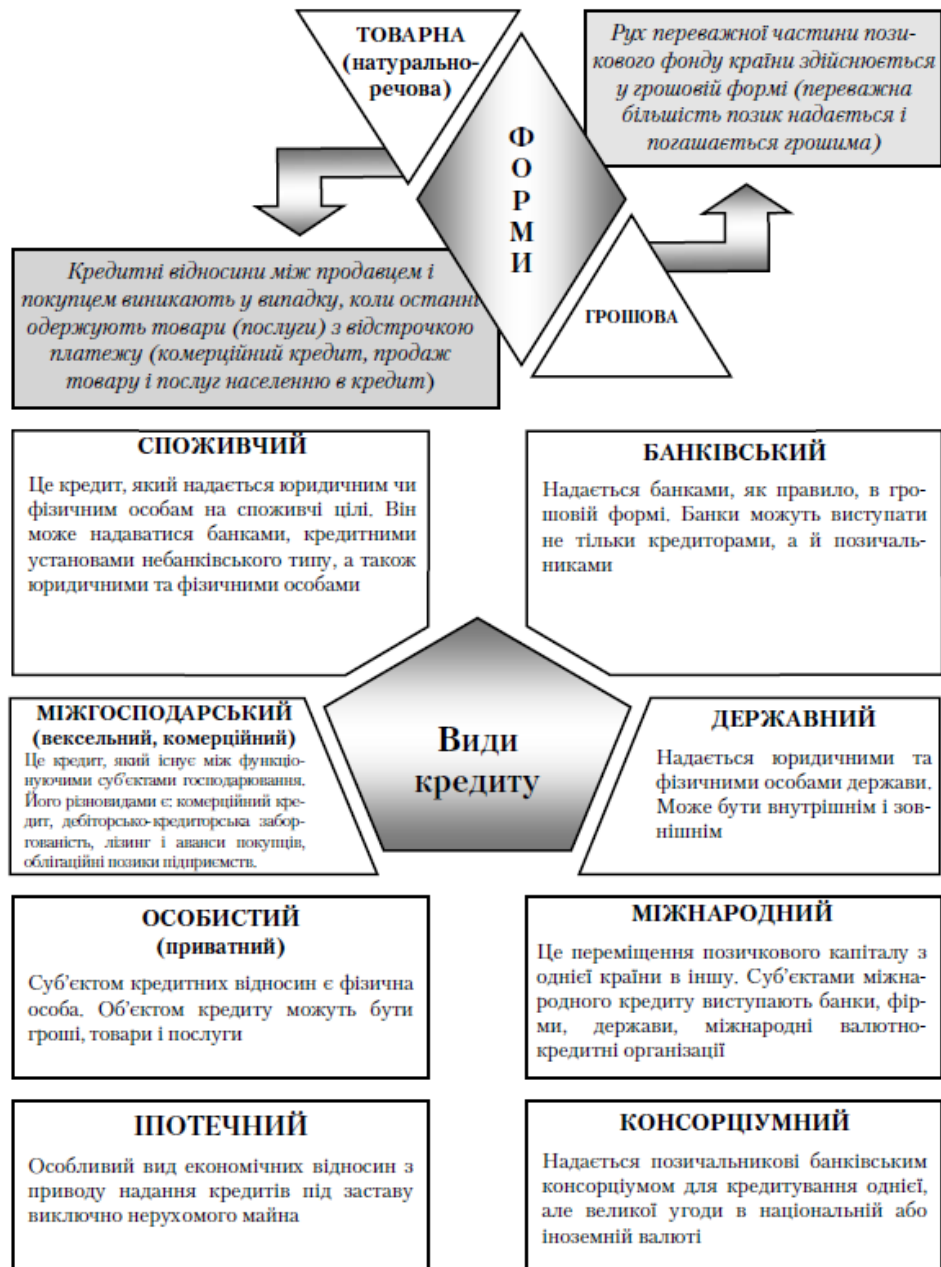

Рис. 1. Форми та види кредиту

Банківський кредит класифікується за такими ознаками:

- за *строками погашення*: короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, онкольний (короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу);
- за *способами погашення*: позики, які погашаються єдиним внеском позичальника; позики, які погашаються із розстроченням упродовж усього строку дії кредитного договору; достроково; з регресією платежів; після закінчення обумовленого періоду;
- за *методом кредитування*: разові кредити; контокорентні кредити; кредитна лінія; овердрафт (вид контокоренту, який видається тільки на поточні потреби); поновлювальні кредити та ін.;

- за характером і способом сплати відсоткових ставок: з фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, дисконтні;
- за умовами надання (характером забезпечення): забезпечені заставою; гарантовані; ломбардні; незабезпечені (бланкові).

Лізинг — це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоодержувачеві. Суб'єктами кредитних відносин тут виступають: у ролі кредитора — лізингодавець, позичальник — лізингоодержувач.

Лізинговий кредит — це відносини між незалежними особами з приводу передачі в оренду майна, а також фінансування набуття рухомого і нерухомого майна на певний строк. Лізинг належить до однієї з форм товарного кредиту, що стала в країнах з ринковою економікою провідною формою оновлення основного капіталу.

Споживчий кредит — це кредит, який надається населенню підприємствами торгівлі, банками та іншими фінансовими установами на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку.

Процес банківського кредитування складається з певних етапів, кожний з яких забезпечує рішення локального завдання, а разом досягається головна мета кредитних операцій – їх надійність і прибутковість для банку (рис.2).

Умовно можна виділити 3 етапи банківського кредитування, кожен з яких має певні складові:

- попередній;
- поточний;
- підсумковий.

Рис.2. Етапи організації банківського кредитування

2. Позичковий відсоток, його сутність та основні види

Відсоток являє собою плату позичальника кредитору за надані в його розпорядження гроші або матеріальні цінності. Теоретично відсоток може

коливатись від нуля до вартості всього додаткового продукту. Норма відсотка – відношення суми грошей, виплачених у вигляді відсотка, до суми грошей, відданих у позику. Річну норму відсотка можна визначити за формулою:

$$N_n = \frac{\text{Сума відсотка за рік}}{\text{Сума позики}} \times 100.$$

Залежно від способу визначення розрізняють такі види: Ринкова норма відсотка – це та його норма, що складається на ринку позичкових капіталів на конкретний період часу. Середня норма відсотка – відображає середню норму відсотка за відносно великі відрізки часу і дає змогу виявити довгострокові тенденції зміни в кон'юктурі на ринках позичкових капіталів та зміни в економіці країни в цілому.

На норму відсотка впливає багато чинників, серед яких можна назвати: загальний стан економіки, кон'юктуру ринку, тенденції розвитку світової економіки, політичну ситуацію в країні та інші зміни, що відбуваються у виробництві та суспільстві в цілому. Найбільш істотні принципи:

1. Загальні розміри і динаміка грошових нагромаджень населення впливають на ресурсну базу кредитних установ і створюють умови для зниження або підвищення процентної ставки за кредитами.
2. Динаміка зміни стану економіки, яка визначає попит на капітал впливає на ставку відсотка.
3. Ринкова кон'юнктура і характер ринкових коливань.
4. Темп інфляції і політика уряду та центрального банку щодо забезпечення стійкості національної валюти.
5. Прямий вплив держави на процентну ставку.
6. Стан міжнародного ринку капіталів і ступінь входження країни в цей ринок.

Під час кризових ситуацій, коли прибуток падає і відчувається гостра потреба в руху товарів – рівень відсотка зростає. А коли попит на товари високий, то потреба в позичковому капіталі відпадає і відсоток знижується.

Кожна кредитна установа або банк, залежно від кредитної угоди визначає свою норму відсотка – базову ставку. На розмір базової ставки впливають такі чинники:

- розмір відсотка, що сплачується комерційним банком власникам за залучені для кредитування ресурси;
- витрати, пов'язані з наданням кредиту;
- термін, на який видається кредит. Чим довший цей термін, тим вища процентна ставка.
- розмір суми, наданої в кредит;
- рівень інфляції;
- стан конкурентної боротьби між банками.

Тема 10. Фінансові посередники на грошовому ринку

План

1. Призначення фінансових посередників.
2. Банківська система.
3. Небанківські фінансово – кредитні установи.

Мета: розглянути структуру фінансових посередників на грошовому ринку.

1. Призначення фінансових посередників

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього — у розвитку ринкової економіки. Їх економічне призначення полягає в забезпеченні базовим суб'єктам грошового ринку максимально сприятливих умов для їх успішного функціонування. Тобто функціонально фінансові посередники спрямовані не всередину фінансової сфери, не на самих себе, а зовні, на реальну економіку, на підвищення ефективності діяльності її суб'єктів.

Звичайно, теоретично можна уявити ситуацію, коли економічні суб'єкти — кредитори і позичальники — будують свої взаємовідносини прямо, не звертаючись до посередників. Проте організація таких відносин була б для них і суспільства набагато дорожчою, уповільненою, високоризикованою і незручною.

У вітчизняній літературі найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи:

- банки;
- небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають ще спеціалізованими фінансово-кредитними установами чи парабанками.

2. Банківська система

Банківська система - це законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємоув'язані в самостійну економічну структуру.

Банківська система спроможна виконувати три такі функції:

- трансформаційну;
- створення платіжних засобів та регулювання грошового обороту (емісійну);
- забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна).

До специфічних рис, які характерні тільки для банківської системи і виділяють її з ряду інших, можна віднести:

- дворівневу побудову;
- поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;
- централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;

- наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у систему.

Дворівнева побудова — ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках, їх вирішальна якісна ознака, що безумовно відрізняє їх від інших систем.

При дворівневій побудові на **першому рівні** перебуває один банк. Такій установі надається статус **центрального банку**. На нього покладається відповідальність за вирішення макроекономічних завдань у грошово-кредитній сфері, насамперед підтримання сталості національних грошей та забезпечення сталості функціонування всієї банківської системи. Хоч ці завдання вирішуються з участю всіх банків, проте успіх може бути досягнутий тільки при відповідній координації зусиль кожного з них. Покладається така координація на центральний банк, для чого він законодавчо наділяється відповідними повноваженнями.

На **другому рівні** банківської системи перебуває решта банків, які в Україні заведено називати **комерційними** банками.

На відміну від центрального комерційні банки покликані обслуговувати економічних суб'єктів — учасників грошового обороту: фірми, сімейні господарства, державні структури. Саме через ці банки банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, що впливають з грошово-кредитної політики центрального банку. Тому комерційні банки можна розглядати як фундамент усієї банківської системи, вершиною якої є центральний банк (рис. 1).

Банки другого рівня відносно один одного є економічно самостійними, рівноправними, такими, що конкурують між собою на грошовому ринку. Вони юридично й економічно відокремлені і будують свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку. Заради прибутку вони обслуговують своїх клієнтів, зазнаючи при цьому великих ризиків: кредитних, процентних, валютних тощо.

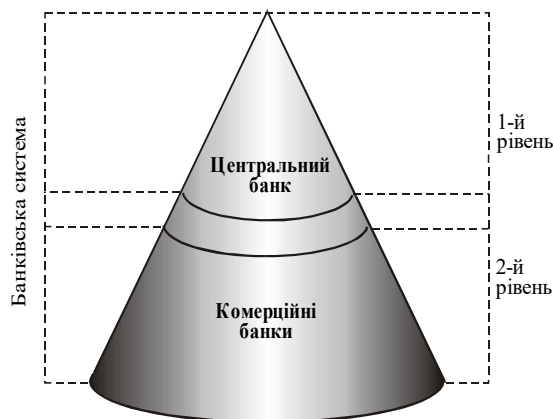

Рис. 1 Схема побудови банківської системи

Дворівневість банківської системи характеризується також чітким законодавчим розмежуванням прав і обов'язків кожної ланки системи.

У багатьох країнах центральному банку надано право ліцензування банківської діяльності, право встановлювати економічні нормативи щодо діяльності комерційних банків, здійснювати тією чи іншою мірою нагляд і контроль за банками. З іншого боку, закони обмежують права центральних банків у комерційній діяльності, забороняють, зокрема, їм обслуговувати господарську клієнтуру. Цим комерційні банки захищаються від конкуренції з боку більш сильного — центрального — банку, забезпечуються їхні права як банків другого рівня.

Усі комерційні банки зобов'язані зберігати свої вільні резерви (кошти) на рахунках у центральних банках, а останні мають право контролювати і регулювати рух коштів за цими рахунками. При появі у комерційних банків надмірних резервів, які загрожують надмірним зростанням пропозиції грошей і порушенням кон'юнктури ринків, центральний банк має право частину їх заблокувати, підвищити норму обов'язкових резервів і, звузивши цим можливості комерційних банків, надавати кредити та створювати нові депозити. Якщо ж потрібно збільшити обсяги банківських резервів і розширити кредитні можливості комерційних банків, центральний банк знижує цю норму і навіть може надавати останнім у позичку додаткові резерви. У такому випадку в комерційних банків збільшується кредитний потенціал, можливості створювати нові депозитні гроші, що зумовлює збільшення пропозиції грошей.

Отже, банківська система — це не механічна сукупність багатьох окремих банків, але це і не єдиний банк, що керується з одного офісу (центрального банку), а специфічна економічна та організаційно-правова структура, що забезпечує своїми особливими методами та інструментами функціонування грошового ринку та економіки в цілому.

3. Небанківські фінансово – кредитні установи

Небанківські фінансово-кредитні установи теж є фінансовими посередниками грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у дохідні активи: у цінні папери та кредити (переважно довгострокові). У своїй діяльності вони мають багато спільного з банками. Разом з тим посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ істотно відрізняється від банківської діяльності:

- вона не пов'язана з тими операціями, які визнані як базові банківські;
- вона не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а отже немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування. Тому законодавство всіх країн дає їм інший статус, ніж банкам;
- вона є вузько спеціалізованою. Спеціалізація небанківських посередників здійснюється за двома критеріями:

- 1) за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів;
- 2) за тими додатковими послугами, які надають фінансові посередники своїм кредиторам.

Загальна схема класифікації небанківських фінансово-кредитних установ наведена на рис.2.

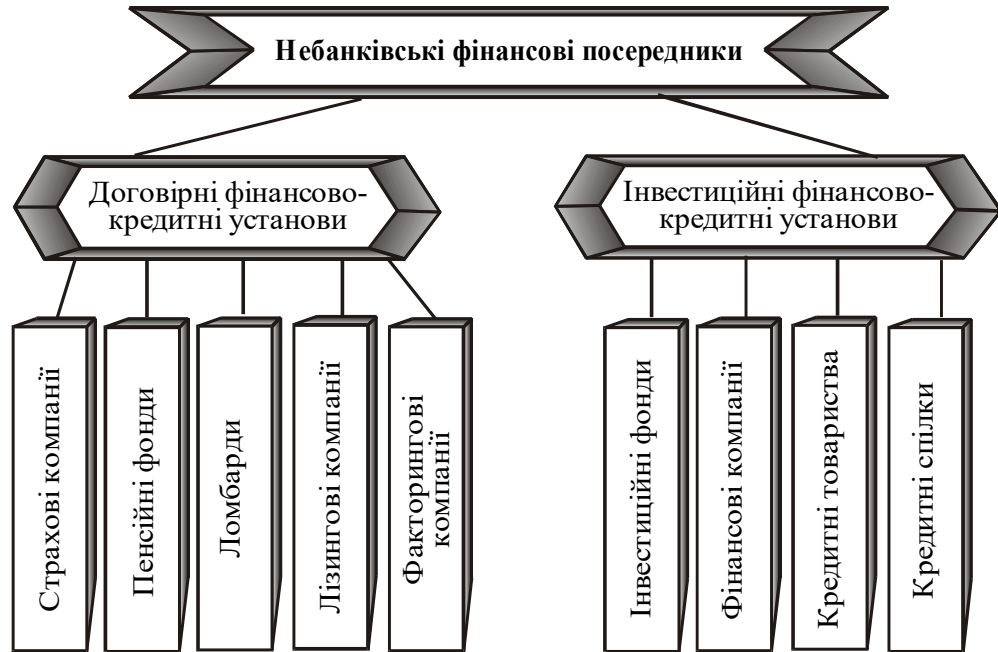

Рис. 2. Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ

Розглянемо в загальних рисах механізм посередницького функціонування основних видів небанківських фінансово-кредитних установ.

Страхові компанії. *Договірні фінансові посередники* — це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати страхувальникам грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

Пенсійні фонди — це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. За механізмом функціонування вони нагадують компанії страхування життя.

Ломбарди — фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна. Кошти ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від їхньої діяльності, виручки від реалізації заставленого майна. Вони можуть користуватися також банківським кредитом. Відносини між ломбардами та позичальниками оформляються спеціальними документами (ломбардними квитанціями), які мають статус угоди між сторонами, що дає підстави відносити ломбард до групи договірних фінансових посередників.

Лізингові компанії — фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, машин тощо) та переданні їх в оренду фірмам-орендарям для використання у

виробничій діяльності, які поступово сплачують їх вартість протягом визначеного строку (5—10 і більше років). Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу та банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників. В Україні лізинг розвинутий слабо, проте має гарні перспективи в умовах економічного зростання, особливо в сільському господарстві, малому та середньому бізнесі.

Факторингові компанії (фактори) — фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу. Ці права існують, як правило, у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Сплату по цих рахунках при настанні строків одержує факторингова компанія. Оформляється така операція спеціальним договором між фактором та його клієнтом, що продає свої вимоги.

Інвестиційні фонди (банки, компанії). Інвестиційні фінансові посередники — це фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення. Вони спочатку акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій та в державні цінні папери.

Фінансові компанії мають ту характерну особливість, що мобілізовані звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів) кошти направляють у позички фізичним та юридичним особам для придбання товарів виробничого чи споживчого призначення. До групи фінансових компаній можна віднести також лізингові та факторингові компанії, оскільки вони певною мірою кредитують платіжні потреби своїх клієнтів.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) — це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно підприємств малого і середнього бізнесу будь-якої форми власності, фермерських та домашніх господарств, фізичних осіб. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності. В окремих країнах таким кооперативам дозволено відкривати для своїх членів ощадні, депозитні та інші спеціальні рахунки, кошти на яких теж формують їх ресурсну базу.

Тема 11. Центральні банки

План

1. Загальна характеристика центральних банків.
2. Національний банк України та його функції.

Мета: розглянути призначення, основи організації та основні напрями діяльності Національного банку України.

1. Загальна характеристика центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є *центральный банк*.

Центральний банк — це емісійно-касовий центр країни (державна установа), що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

Центральні банки в їхньому сучасному вигляді існують порівняно недавно. На ранніх стадіях розвитку капіталізму чіткого розмежовування між центральними (емісійними) та комерційними банками не було. Комерційні банки активно вдавалися до випуску банкнот з метою залучення капіталу. У міру розвитку кредитної системи проходив процес централізації банківської емісії в деяких великих комерційних банках. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним з банків монопольного права на випуск банкнот. Спочатку такий банк називався емісійним, або національним, а в подальшому — центральним, що відповідало його зверхньому положенню в кредитній системі.

Перший національний банк — шведський «Ріксбанк» — був заснований у 1668 р. на межі переходу від феодалізму до капіталізму. В 1694 р. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їхні функції відрізнялись від функцій сучасних центральних банків. Так, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати торгівлю та промисловість, а Банк Нідерландів — внутрішню та зовнішню торгівлю. Центральні банки в їхньому сучасному вигляді виникли в XIX ст.

Цей процес здійснювався різними шляхами і його суть полягала в передачі монопольного права на випуск банкнот одному банку або групі банків. Так, у США в 1863 р. прийнято закон про національні банки, яким і було передано виняткове право емісії банкнот, однак підсумковим результатом цього процесу стала передача права на випуск банкнот одному банку.

У сучасних умовах головною ланкою банківської системи країни, як правило, є центральний банк. У різних країнах цей банк називається по-різному: *національний, центральний, резервний, народний, державний*.

Головне призначення центрального банку — це управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Центральний банк впливає на грошовий оборот через зміну пропозиції грошей і

зміну ціни грошей. Своє призначення він реалізує завдяки тому, що відіграє в економічній системі особливу роль, а саме роль:

- емісійного банку;
- банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи;
- органу державного управління, який відповідає за монетарну політику.

Центральний банк бере безпосередню участь у формуванні пропозиції грошей, причому як у формуванні її готівкового компоненту, так і безготівкового (депозитного). Він здійснює емісію готівки для того, щоб забезпечити нею комерційні банки в обмін на їх резерви, розміщені в центральному банку. Комерційні банки постачають готівку своїм клієнтам (вкладникам) в обмін на їх депозити в банках, залишаючи у своїх касах незначну суму готівки як резерв. Готівка, що емітована центральним банком, випущена в обіг комерційними банками і циркулює в позабанківській сфері, є важливим компонентом пропозиції грошей.

Другим, ще важливішим компонентом пропозиції грошей, враховуючи його розміри, є гроші суб'єктів економіки, розміщені в комерційних банках на депозитних рахунках, тобто безготівковий компонент. У формуванні цих грошей центральний банк також відіграє визначальну роль. Він забезпечує банківську систему додатковими резервами, надаючи комерційним банкам позички та купуючи цінні папери й іноземну валюту на відкритому ринку.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що центральний банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей і через здатність впливати на рівень процентних ставок.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Для виконання цих завдань центральний банк наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями. Він є самостійною юридичною особою; його майно відокремлено від майна держави; центральний банк може ним розпоряджатись як власник. Він не є комерційною організацією.

Правовий статус центрального банку пов'язаний із вирішенням низки важливих питань, що стосуються його діяльності, а саме:

- визначення на законодавчому рівні завдань й основних напрямів діяльності банку;
- формування статутного капіталу банку;
- визначення взаємовідносин банку з органами державної влади;
- порядок призначення і звільнення вищого керівного складу банку.

Організаційна структура центрального банку значною мірою визначається формою державного устрою країни (чи це федерація, чи це унітарна держава), національними традиціями й особливостями банківського законодавства.

Призначення центрального банку і його специфічне місце в банківській системі обумовлюють основні напрями діяльності банку. Центральний банк є:

- емісійним центром готівкового обороту;
- банком банків;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- провідником монетарної політики.

Емісійний центр готівкового обороту. Емісія банкнот в історичному плані — найдавніший вид діяльності центрального банку. Саме ця діяльність, а точніше потреба в централізації банкнотної емісії, спричинила надання одному з банків статусу емісійного і започаткувала формування центрального банку.

Банк банків. Центральний банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків.

Враховуючи монопольне право центрального банку на забезпечення платіжного обороту готівкою, комерційні банки зберігають частку своїх резервів у безготівковій формі на рахунках у центральному банку. Коли у комерційних банків виникає потреба у підкріпленні каси готівкою, вони звертаються до центрального банку, який видає їм готівку в обмін на їх безготівкові резерви. Надлишки готівки комерційні банки здають до центрального банку для зарахування на їхні рахунки. Операції центрального банку щодо касового обслуговування комерційних банків не приводять до зміни обсягів грошової бази, але вони змінюють її структуру, зокрема частку готівкового компонента грошової бази.

У 80—90-ті роки у країнах з розвинутою економікою значно зросла роль такого способу рефінансування комерційних банків, як проведення операцій із цінними паперами на умовах угоди РЕПО. Операція РЕПО з рефінансування комерційного банку складається з двох частин. У першій частині цієї операції комерційний банк продає цінні папери центральному банку. Водночас комерційний банк бере на себе зобов'язання викупити цінні папери у визначений термін або на вимогу другої сторони. Це зобов'язання на зворотну купівлю відповідає зобов'язанню на зворотний продаж, що його бере на себе Центральний банк. Слід додати, що зворотна купівля цінних паперів здійснюється за ціною, яка відрізняється від ціни первісного продажу. Різниця між цінами і є тим процентним доходом, який має отримати центральний банк, що є покупцем цінних паперів (продавцем грошових коштів) у першій частині операції РЕПО.

Орган банківського регулювання та нагляду. Успішне регулювання центральним банком грошового ринку потребує наявності в країні стабільної та надійної банківської системи. Банки функціонують головним чином як недержавні, приватні структури, мета діяльності яких — отримання максимального прибутку. Водночас вони виконують суспільно корисні й необхідні функції, що і робить регулювання та нагляд за їх діяльністю обґрунтованим і необхідним завданням держави. У більшості ринкових економік законодавчі й нормативні акти, що регламентують діяльність центрального банку, покладають на нього завдання

регулювання банківської діяльності. Що стосується нагляду за діяльністю банків, то його, крім центрального банку, можуть здійснювати спеціальні установи, створені під егідою міністерства фінансів, або незалежні установи, підзвітні парламенту. Наприклад, у Німеччині та Японії створені наглядові банківські структури під егідою міністерства фінансів, які тісно співпрацюють з центральними банками (Федеральне відомство з контролю за банками в Німеччині і Бюро банків у Японії). Прикладом структури банківського нагляду, незалежної від центрального банку й уряду, є Федеральна корпорація страхування депозитів у США, підзвітна Конгресу.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки, виступаючи у ролі банкіра уряду, тісно взаємодіють з фінансовими органами. Вони співпрацюють як при вирішенні загальних питань монетарної і фінансової політики, так і під час повсякденного виконання фінансових операцій.

Провідник монетарної політики. Найважливішим у діяльності центрального банку є визначення і реалізація монетарної політики. Взагалі всі напрямки діяльності центрального банку тісно переплітаються, вони взаємопов'язані і взаємообумовлені, проте, безумовно, проведення монетарної політики є вінцем діяльності центрального банку, оскільки саме в цій діяльності найповніше реалізується призначення центрального банку. Разом з тим монетарна політика центрального банку слугує ключовим елементом всієї грошової системи країни. На ній базується весь механізм державного регулювання грошового обороту.

2. Національний банк України та його функції

В Україні центральним банком є **Національний банк України (НБУ)**. Він являє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» і діє на підставі Закону «Про Національний банк України». Як центральний банк, НБУ виконує такі основні функції:

- емісія грошей та організація їхнього обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на ринку державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;
- контроль за діяльністю комерційних банків.
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує і контролює електронні платіжні засоби;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- здійснює валютне регулювання і валютний контроль, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті;

- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними;
- організовує інкасацію та перевезення банкнот та інших цінностей;
- здійснює інші функції в межах Закону «Про НБУ».

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, «банком банків» і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому (рис.1).

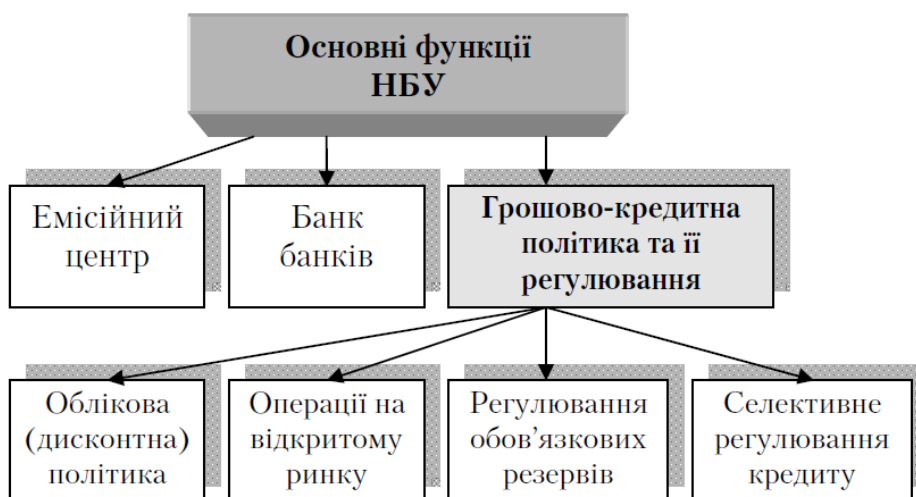

Рис.1. Основні функції Національного банку України

Тема 12. Комерційні банки

План

1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків.
2. Операції комерційних банків.

Мета: розглянути поняття, призначення та класифікацію комерційних банків.

1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків

Згідно з Законом України «Про банки та банківську діяльність» комерційний банк — це «юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб».

Банки виконують в ринковій економіці наступні функції:

- посередництво в кредиті;
- посередництво в платежах;
- мобілізація грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал;
- створення кредитних знарядь обігу (банкнот, чеків, векселів), що замінюють металеві гроші.

Класифікація комерційних банків може проходити за такими ознаками:

1. За формою власності:

- а) унітарні банки мають одного власника в особі держави чи приватної особи;
- б) колективні банки повинні мати не менш трьох осіб засновників (розмір статутного фонду обмежений 35 % на одного засновника).

2. За походженням капіталу:

- а) банки з вітчизняним капіталом;
- б) банки з участю іноземного капіталу;
- в) банки з стовідсотковим іноземним капіталом.

3. За набором виконуваних операцій:

- а) універсальні — банки, які виконують майже всі банківські операції і обслуговують широке коло клієнтів.

Переваги універсальних банків полягають у:

- всебічному сервісі для клієнтів;
- наданні послуг, що є нерентабельними для банку;
- більшій надійності вкладів, тому що банки розподіляють свій підприємницький ризик по декількох сферах бізнесу;
- більш високій продуктивності банківської системи;
- більшій конкурентоспроможності банківських та небанківських установ.

б) спеціалізовані банки спеціалізуються на здійсненні обмеженого кола операцій, або обслуговують обмежену кількість клієнтів (рис. 1). Згідно діючого законодавства України банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо

більше 50 відсотків його активів є активами одного типу, а статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладами фізичних осіб.

Найбільш яскраво виражена функціональна спеціалізація банків, бо вона принципово впливає на характер діяльності банків, визначає особливості формування активів і пасивів, побудову банківського балансу, а також специфіку організації роботи з клієнтурою.

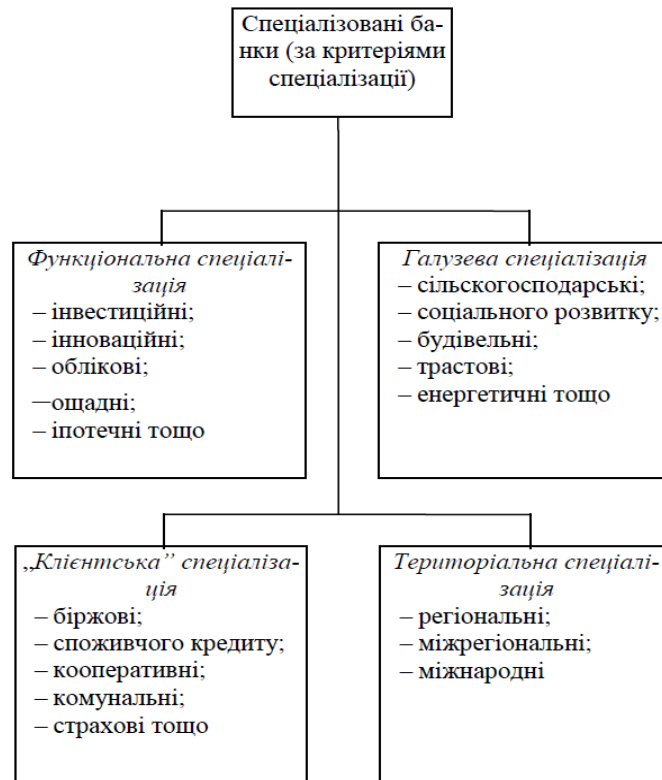

Рис. 1. Класифікація спеціалізованих банків

Інвестиційні банки спеціалізуються на акумулюванні значних сум грошових коштів на тривалі строки, у тому числі шляхом випуску облігаційних позик та наданні довготермінових кредитів. Крім того, інвестиційні банки беруть участь в емісійно-засновницькій діяльності промислових компаній (випускають і розміщують для них акції). Вони виступають як організатори первинного і вторинного обігу цінних паперів третіх осіб, посередниками і кредиторами при здійсненні фондових операцій.

Іпотечні банки здійснюють довгострокове кредитування житлового будівництва під заклад земельних ділянок (іпотеки), інші довгострокові позики під заклад нерухомості. Необхідні для іпотечного кредитування кошти ці банки мобілізують шляхом випуску та реалізації довгострокових зобов'язань (іпотечних облігацій) чи продажу частки участі в іпотечних позиках тощо.

Інноваційні банки - це спеціалізовані банки, основними операціями яких є операції по кредитуванню венчурного капіталу, новітніх розробок, технічного і технологічного прогресу. Основні ресурси банки отримують за рахунок власних

коштів, внесків держави, інвестиційних фондів, вкладів клієнтів. Кредити такого банку мають, як правило, довгостроковий характер.

Ощадні банки – це спеціалізовані банки, основною діяльністю яких є здійснення операцій по прийому (на зберігання) і видачі вкладів та кредитуванню фізичних осіб, крім того, вони можуть виконувати розрахунково-касове обслуговування організацій.

4. За організаційною формою:

- а) акціонерні банки відкритого та закритого типу, які формують свій капітал за рахунок внесків засновників, а також учасників за рахунок розміщення акцій банку, вони становлять більшу частину загальної кількості банків України. Власником капіталу виступає банк, тобто акціонери, як правило, не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків. Тому ці банки вважаються більш стійкими і надійними;
- б) пайові банки формують свій капітал за рахунок паїв (внесків грошових коштів у статутний фонд). Банк не є власником капіталу, тобто за кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу. Банки, статутний капітал яких формується за рахунок паїв, організовуються на принципах товариств з обмеженою відповідальністю;
- в) кооперативні банки в Україні можуть створюватись за територіальним принципом: місцеві та центральні кооперативні банки.

До особливостей створення та функціонування місцевих кооперативних банків слід віднести:

- законодавче обмеження мінімальної кількості учасників банку 50-ма особами. Причому у разі зменшення кількості учасників кооперативного банку (у межах області) і неможливості протягом одного року збільшити їх кількість до законодавчо встановленого мінімуму діяльність такого банку припиняється через зміну організаційно-правової форми або ліквідації;
- кожен учасник банку незалежно від розміру своєї участі в капіталі має право лише одного голосу;
- клієнтами кооперативного банку можуть бути тільки його учасники.

2. Операції комерційних банків

Операції банку – це дії банківської установи, направлені на забезпечення її функціонування, з одного боку, як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого, як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції. До перших слід відносити дії банку, спрямовані на забезпечення можливостей його існування та функціонування (придбання основних засобів, інших необоротних активів, а також формування касових залишків, залишків коштів на кореспондентському рахунку та резервів (дії, керовані законодавчими та нормативними документами).

Дії банку як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції, входять до поняття **банківські операції**.

Виходячи з визначення банку, **сутність банківських операцій** – це залучення тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, населення з подальшим розміщенням їх від свого імені на умовах строковості, зворотності та платності, а також касове та розрахункове обслуговування народного господарства, надання валютних та інших банківських послуг, передбачених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Банківська послуга – це результат проведення банківської операції, направлений на задоволення потреб споживачів-клієнтів банківської установи.

В країнах з ринковою економікою банки, як правило, намагаються здійснювати широкий спектр операцій. Для більш повного розуміння суті банківських операцій спробуємо їх згрупувати за різними ознаками:

1. За економічною сутністю:

а) базові (виходячи з визначення банку):

- депозитні (приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб);
- розрахункові (відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків – кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них);
- кредитні та інвестиційні (розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик);

б) інші операції та дії спрямовані на задоволення потреб клієнтів та отримання прибутку:

- операції з валютними цінностями;
- емісійні операції;
- операції з цінними паперами (купівля-продаж за дорученням клієнтів, операції на ринку цінних паперів, включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб;
- факторинг;
- лізинг;
- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- випуск платіжних інструментів (чеків, векселів та інших);
- надання консультаційних та інформаційних послуг;
- засновницькі операції;
- інкасація;
- депозитарна діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

2. За функціональним призначенням:

а) пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для проведення кредитних та інших активних операцій (залучення коштів на рахунки юридичних та фізичних осіб; емісія власних цінних паперів, кредити, отримані від інших банків);

б) активні операції - це операції, за допомогою яких банки розміщують наявні ресурси з метою отримання доходів:

- кредитні (короткострокове та довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств та організацій; надання споживчих кредитів населенню; лізинг, факторинг);
- інвестиційні (формування портфелю цінних паперів);
- засновницькі (участь коштами банку в господарській діяльності підприємств);
- міжбанківські (в частині наданих кредитів іншим банкам).

3. Комісійно-посередницькі операції - операції банків за дорученням клієнтів за певну плату – комісію або процент.

а) комісійно-розрахункові операції, пов'язані зі здійсненням внутрішніх та міжнародних розрахунків;

б) торгівельно-комісійні – купівля - продаж за дорученням клієнтів цінних паперів, валюти, дорогоцінних металів, посередництво в розміщенні акцій та облігацій, бухгалтерське та консультаційне обслуговування;

в) інші - традиційні фінансові та біржові послуги (управління пакетами акцій, бюджетне та податкове планування, допомога в злитті тощо); гарантійні послуги (ф'ючерси, опціони, свопи).

Історично пасивні операції банків відіграють первинну і вирішальну роль по відношенню до активних операцій, бо для здійснення активних операцій необхідною умовою є достатність ресурсів.

Глосарій

Актив банку — частина бухгалтерського балансу (ліва сторона), яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним значенням у процесі відтворення.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути легко трансформовані у наявні кошти.

Активні операції банку — фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій банку належать: надання кредитів та позичок, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Акціонерний капітал банку — сплачена частка основного капіталу, вкладеного в банк у обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Основними формами акціонерного капіталу в порядку черговості пред'явлення вимог на прибуток, що розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом з нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Балансовий прибуток банку — загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відображається в балансі. Складається з прибутку від операційної діяльності та надходжень і збитків від позареалізаційних операцій.

Банк — кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їй у позичку, здійснює розрахунки між економічними суб'єктами.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами погашення активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку.

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні виключно визначене законодавством.

Банківський кредит — вид кредиту, що надається банками підприємствам, домашнім господарствам і державам.

Банківський процент — процент, установлений як плата за здійснювані банком операції

Банківські ресурси — сукупність, коштів, які знаходяться в розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Бартер — обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Білонна монета — розмінна монета з дрібною вартістю, яка карбується не з дорогоцінного металу.

Бланковий кредит — кредит, який видається без забезпечення - лише під зобов'язання повернути кредит. Надається, як правило, надійним позичальникам. Комерційні банки можуть надавати бланкові позики лише в межах наявних власних коштів.

Валюта — грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Валютний ринок — сукупність обмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними та фізичними особами за ринковим курсом або процентною ставкою.

Валютні відносини — відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обороті.

Валютні обмеження — законодавчо визначені обмеження на здійснення валютних операцій в країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо)

Власні кошти банку — сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Готівкові гроші — виготовлені з паперу або іншого малоцінного металу знаки вартості.

Гривня — грошова одиниця незалежної держави Україна. «Гривня» як грошова й вагова одиниця Стародавньої Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї («за-гривку»). Частина цього обруча (рублена гривна), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль».

Гроші — специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар і є загальним еквівалентом.

Грошова база (гроші підвищеної сили) — гроші, емітовані центральним банком у вигляді готівки або записів по рахунках, що являють собою зобов'язання центрального банку проти внутрішніх та закордонних активів.

Грошова інфляція — теорія, згідно з якою інфляція пов'язана з розширенням грошової маси в обігу.

Грошова система — форма організації грошового обігу, що встановлюється державними законами або рішеннями міжнародних органів.

Грошовий мультиплікатор — це коефіцієнт, який відображає співвідношення між первинною емісією грошей і кінцевим збільшенням грошової маси в результаті цієї емісії.

Грошовий оборот — сукупність переміщень грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі обміну щодо погашення грошових зобов'язань.

Грошовий ринок — ринок короткотермінових кредитів, а також ринок валют та благородних металів як доповнення до ринку короткотермінових кредитів.

Грошові агрегати — показники грошової маси в обігу від вузького М0 до широкого М5.

Грошові потоки — частини грошового обороту, що відображають певні платежі (наприклад, за товари, послуги, працю) формуванням та використанням фінансових ресурсів держави тощо.

Дворівнева банківська система — банківська система, в якій емісійно-організаційні банківські функції, відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (чи тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Депозит банківський — грошові кошти фізичних і юридичних осіб або цінні папери, які передані на зберігання до банку за відповідну плату.

Депозитний процент — ставка процента, який виплачується по вкладах населення та юридичних осіб.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового виразу й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Державний кредит — вид кредиту, при якому одним із суб'єктів кредитних відносин (як правило, позичальником) виступає держава.

Дефіцитне фінансування — спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування державного регулювання. Як правило, це здійснюється шляхом перевищення державних видатків над доходами, наслідком чого є створення бюджетного дефіциту.

Довгостроковий кредит — кредит, що охоплює позики, які надаються на строк понад 3 роки і призначені для формування основних фондів.

Економічні межі кредиту — границя відносин з приводу передачі вартості у тимчасове використання.

Електронні гроші — різновид депозитних грошей, які означають, що переведення грошових сум по рахунках в банках здійснюється автоматично з допомогою ЕОМ за безпосереднім розпорядженням власників поточних рахунків.

Емісійна функція кредиту — у сучасній економіці гроші виникають унаслідок банківського кредитування. Нестача платіжних засобів у економіці також може покриватись за рахунок розширення комерційного кредиту.

Забезпечення кредиту — матеріальні й нематеріальні активи, які в разі неповернення кредиту кредитор може використати для компенсації своїх збитків.

Залучені кошти банку - сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів, або це придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Засіб нагромадження — функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі.

Засіб обігу — функція, в якій гроші виступають як посередник в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу — функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних стосунків.

Інвестиції — придбання засобів виробництва з метою виробництва товарів для майбутнього споживання, придбання активів, на-приклад, цінних паперів, творів мистецтва, депозитів у банках з ме-тою отримання прибутку чи збільшення капіталу.

Інфляція — знецінення нерозмінних на золото паперових грошей внаслідок надмірного їх випуску і переповнення ними каналів обігу.

Іпотечний кредит — економічні відносини, що виникають з приводу надання кредиту під заставу нерухомого майна.

Капіталовкладення — витрати на придбання об'єктів основного капіталу.

Комерційний кредит — вид кредиту, що надається продавцем покупцеві у вигляді відстрочення платежу за реалізовані товари і послуги.

Конвертованість — здатність вільного обміну, національної у грошовій одиниці на інші валюти.

Контрольно-стимулювальна функція кредиту — використання кредиту передбачає контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Короткостроковий кредит — кредит, що надається для задоволення короткострокових (до 1 року) потреб позичальника, які виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу та не забезпечуються надходженням коштів у відповідному періоді.

Котирування — визначення офіційними державними органами (ЦБ чи іншою фінансовою установою) курсу (ціни) іноземної валюти.

Кредит — економічні відносини між юриди-чними та фізичними особами, а також державами з приводу отри-мання позики в грошовій або товарній формі на засадах поверненості, строковості, платності.

Кредити безнадійні — прострочені від 60 до 180 днів незабезпечені кредити і недостатньо забезпечені кредити, прострочені понад 180 днів.

Кредити небезпечні — прострочені від 30 до 60 днів незабезпечені кредити; прострочені від 60 до 180 днів недостатньо забезпечені кредити, а також прострочені понад 180 днів забезпечені кредити.

Кредити нестандартні — кредити, пролонговані більш як 2 рази або з загальним строком пролонгації понад 6 місяців, прострочені до 60 днів забезпечені кредити, а також прострочені до 30 днів недостатньо забезпечені кредити.

Кредити стандартні — кредити незалежні від виду забезпечення, строк погашення яких не настав; кредити, за якими своєчасно і в повному обсязі погашається основний борг, включаючи кредити, пролонговані у встановленому порядку, але не більше двох разів, із загальним строком пролонгації не більше 6 місяців.

Кредити сумнівні — прострочені до 30 днів - незабезпечені кредити; прострочені від 30 до 60 днів - недостатньо забезпечені кредити, а також прострочені від 60 до 180 днів - забезпечені кредити.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість оплати-ти, через ЕОМ свої покупки і погасити борги переказом грошей по рахунку без використання готівки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжу-ється відповідними записами в балансах кредитора і позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитна система — сукупність установ, які реалізують кре-дитні відносини у конкретній державі.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих бан-ком з метою отримання прибутку. Банк може видавати кредити безпосередньо, укладаючи угоду з позичальником, або купувати позику чи частину позики, яка була видана іншим кредитором, шляхом укладення угоди з позичальником. Надання кредиту може відбуватись у формі позик, простих векселів, підтверджених аван-сів, векселів, строк сплати яких вже настав, рахунків факторингу, овердрафтів, короткострокових комерційних векселів, банківських акцептів та інших подібних зобов'язань. Кредитний портфель включає агреговану балансову вартість усіх кредитів, у т.ч. і про-строчених, пролонгованих та сумнівних до повернення кредитів. Кредитний портфель не включає в себе відсотки нараховані, але ще не сплачені, не профінансовані, зобов'язання видати кредит, кредитні лінії, які ще не списані, гарантії та акредитиви, депозити в інших банках.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків за користування кредитом.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують у обігу на основі кредитних стосунків.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх пози-чок, наданих банком та придбаних цінних паперів.

Кредитор — суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит іншому суб'єкту господарської діяльності у тимчасове користування.

Кредитоспроможність — спроможність суб'єкта повернути кредит у випадку його надання. Є однією з головних умов надання кредиту.

Лізинговий кредит - економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Ліквідність банку — спроможність банку з точки зору виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань.

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка представляє собою прибуток банку.

Маржа банківська — різниця між курсами валют, цінних паперів, відсотковими ставками й іншими показниками;

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їх формі, яка є в розпорядженні економічних суб'єктів у даний момент.

Міжбанківський процент — процент по кредитах, що видаються одним комерційним банком іншому.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин

Міра вартості — функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Мобільність капіталу — ступінь свободи, з якою капітали пере-міщуються з країни в країну під впливом зміни процентних ставок.

Монета — установленої форми зливки металу, вагу і пробу яких засвідчує своїм штампелем держава.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка ставить гроші у центр макроекономічної політики. Монетаризм базується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у на-родному господарстві країни. Монетаризм стверджує, що грошові фактори мають визначальний вплив на економіку і що, зокрема, збільшення грошової маси державою веде швидше до інфляції, ніж до підвищення зайнятості.

Монетарна політика — те саме, що її грошово-кредитна політика.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові по-середники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Норма процента — співвідношення доходу на позичковий капітал з сумою наданої позики (вимірюється у процентах).

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких уклада-ється кредитна угода.

Облікова ставка НБУ — величина плати (у процентах), що стя-гується Національним банком України за проведення операцій по кредитуванню комерційних банків шляхом рефінансування їхніх ак-тивних операцій (обліковий кредит).

Облікова ставка процента — плата, що оголошується й стягує-ться центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комер-ційним банкам.

Обліковий процент — процент, установлений як плата за кре-дити, що надаються центральним банком комерційним банкам.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно, зберігати комерційні банки на своїх рахунках в центральному банку. Визначаються у вигляді норми в процентах до банківських пасивів.

Овердрафт — дебетове сальдо за контокорентним рахунком, з яким погодився банк, різновид кредиту.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих паперів комерційними банками скорочує їх кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно це впливає на грошову масу в обігу.

Опосередковане фінансування — переміщення грошей між суб'єктами ринку через фінансових посередників.

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і наділяються нею примусовим курсом (визначаються обов'язковими; до приймання в усі види платежів).

Пасив банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), в якій на певну дату в грошовому виразі відображені джерела утворення коштів банку.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позичкового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча процентна ставка — процентна ставка, розмір якої може змінюватись під час дії кредитної угоди.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень з-за кордону та платежів за кордон, за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Платіжний оборот — уся сукупність платежів грошима у готівковій та безготівковій формах щодо погашення всіх грошових зобов'язань, що виникають між економічними суб'єктами.

Платоспроможність — здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Позичальник — суб'єкт кредитної угоди, що отримав у тимчасове користування кредит.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента.

Позичковий процент — плата, яку отримує кредитор від позичальника за користування кредитом.

Позичковий процент — ставка процента, що виплачується позичальником банку за користування позичкою.

Попит на гроші — потреба суб'єктів економіки в певній сумі грошових коштів.

Принцип кредитування — положення кредитного механізму, що визначають процес кредитування. До принципів кредитування належать: строковість, забезпеченість, платність, цільовий характер використання.

Пропозиція грошей — загальний обсяг монети, паперових грошей, депозитів та інших ліквідних активів в економіці.

Процентний ризик — ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Пряме фінансування — переміщення грошей по ринкових каналах безпосередньо від власників до позичальників.

Ревальвація (реставрація) — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Регульовальна функція кредиту — у сучасних умовах кредит виступає засобом державного регулювання економічних процесів.

Рейтинг банку — показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

Рефінансування — погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Ризик банківський — можливість понесення втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик відсотковий — небезпека втрат банку через перевищення відсоткових ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками за наданими позичками.

Ризик ліквідності — ризик, при якому в банку, виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Ринкова пропозиція заощаджень — сумарна пропозиція заощаджень всіх домашніх господарств.

Ринок грошей — сектор грошового ринку, де об'єктом операцій виступають короткострокові фінансові інструменти (до 1 року).

Ринок капіталу — сектор грошового ринку, на якому купуються і продаються середньострокові та довгострокові кошти (більше 1 року).

Світові гроші — функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті.

Середньостроковий кредит — кредит, який охоплює позики строком від 1-го до 3-х років, призначені для оплати обладнання, поточні витрати, фінансування капітальних вкладень.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається у грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими

організаціями (фірмами) з метою придбання товарів тривалого користування. Реалізується у вигляді банківського і спо-живчого кредиту.

Ставка рівноваги — ставка процента, в умовах якої попит та пропозиція на грошовому ринку досягають рівноваги.

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які на-даються ними у постійне розпорядження банку.

Страхова компанія (страховик) — установа, яка спеціалізовано займається реалізацією відносин щодо захисту майно-вих інтересів фізичних та юридичних осіб під час настання окремих подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що акумулюються із отриманих ними страхових внесків (страхових премій).

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди: як мінімум, кредитор і позичальник.

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками.

Трансформаційна функція банківської системи — можливість змінювати (трансформувати) строки грошових капіталів, їх розміри та фінансові ризики шляхом мобілізації грошових коштів одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам.

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (покупка дебіторів)

Фіксована процентна ставка — процентна ставка, розмір якої не змінюється протягом дії кредитної угоди.

Фінансовий інструмент — засіб, який використовується урядом для досягнення своєї макроекономічної мети. Наприклад, державні видатки та оподаткування можуть розглядатися як інструменти, спрямовані на досягнення повної зайнятості.

Фінансовий посередник — суб'єкт ринку, метою діяльності якого є торгівля фінансовими інструментами.

Функція грошей — «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості товарів.

Центральний банк — банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Список рекомендованих джерел інформації

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III // ВВР України, 2001, №5-6.
2. Денисенко М. Гроші та кредит у банківській справі: Навчальний посібник. - К.: Алерта, 2008. - 477 с.
3. Колодізєв О., Яременко О. Гроші та кредит: Навчальний посібник. - Харків: ВД ІНЖЕК, 2004. - 153 с.
4. Михайловська І. М. Гроші та кредит: Навчальний посібник. - Львів: Новий Світ-2000, 2006. - 431 с.
5. Савлук М. Гроші та кредит: Підручник.— 4 вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2006. — 744с.
6. Щетинін А. І. Гроші та кредит: Підручник. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 429 с.